

50/96 Вулі. 12. 2023р. проф

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Тема: «Впровадження технології розвитку критичного мислення
в освітній процес інтегрованого курсу
«Я досліджую світ» у початковій школі»**

Виконала:

Верезуб Наталія Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

013 Початкова освіта
(спеціальність)

Науковий керівник:

канд. пед. наук, ст. викладач
(вчений ступінь, вчене звання, посада)

Мозуль І. В.
(ініціали, прізвище)

Консультант:

канд. пед. наук, ст. викладач
(вчений ступінь, вчене звання, посада)

Мозуль І. В.
(ініціали, прізвище)

Допущено до захисту
14.12. 2023 р.

Завідувач кафедри
Т.Ф.Зенченко
(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «22» грудня 2023 р.

Національна оцінка відмінно

Кількість балів: 90 Оцінка ECTS A

Підписи членів комісії:

Т.Ф.Зенченко
В.М.Степанюк
В.М.Степанюк
(Виконала: Верезуб Н.О.)

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	9
1.1. Психолого-педагогічні особливості розвитку критичного мислення у дітей молодшого шкільного віку.....	9
1.2. Педагогічні основи навчання молодших школярів інтегрованого курсу «Я досліджую світ».....	22
1.3. Особливості використання методів і прийомів технології розвитку критичного мислення на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.....	32
Висновки до першого розділу.....	47
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПАНУВАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ІНТЕГРОВАНИМ КУРСОМ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ.....	50
2.1. Стан сформованості критичного мислення в учнів початкових класів.....	50
2.2. Шляхи реалізації технології критичного мислення у процесі навчання «Я досліджую світ» молодших школярів	59
2.3. Результативність використання технології критичного мислення в процесі навчання учнів початкових класів інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (контрольний етап експерименту)	77
Висновки до другого розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасному суспільству потрібні громадяни, які творчо підходять до вирішення проблем, прогнозують їх можливі наслідки, орієнтуються у мінливості життя, приймають нестандартні рішення, самооцінюють результати своєї діяльності, вміють мислити динамічно, гнучко, адаптують своє мислення до мислення інших людей, мають здатність до співпраці і мобільності. Це сприяє посиленню ролі загальноосвітньої школи, модернізація якої спрямована на засвоєння школярами знань, на розвиток їхніх особистісних якостей, пізнавальних і творчих здібностей, створення самостійного досвіду діяльності та особистої відповідальності [17]. Ці завдання є актуальними на кожному етапі освітнього процесу, а його початкова ланка є фундаментом формування критичного мислення.

З появою Нової української школи освіта нашої країни ґрунтовно змінилася, виникла потреба оновити методи й прийоми навчання, запроваджувати інноваційні технології у процес формування в молодших школярів предметних компетентностей.

У сучасних нормативних документах: Закон України «Про освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку педагогічної освіти, Концепція Нової української школи, проєкт «Фінська підтримка реформи української школи» закладено концептуальні положення вдосконалення системи початкової ланки освіти.

Названі законодавчі й нормативні документи наголошують на тому, що нинішня школа повинна виробити в кожного школяра навичку активно брати участь у вирішенні важливих життєвих питань колективу, поважати думку інших людей, вміння формувати, висловлювати й відстоювати свою думку. Сучасні школярі повинні жити в умовах демократії. «Готувати молодь до життя в таких умовах неможливо шляхом безпосереднього бездумного засвоєння утверджених істин. Для сучасних педагогів важливою є проблема «мовчання школярів», їхня байдужість або невміння інколи висловитися з приводу гострих питань діяльності школи, класу, країни, міста, визначення

власного ставлення до них. Одним із варіантів вирішення даної проблеми є формування у школярів критичного мислення» [44].

Інноваційною технологією, яка допомагає школярам засвоїти певний обсяг знань, сприяє розвитку їхніх особистісних якостей, є технологія розвитку критичного мислення.

Критичне мислення передбачає саморозвиток особистості, є важливою необхідністю, одним з шансів, що допоможе вистояти й перемогти в умовах інформаційного суспільства. На нашу думку, реформування освіти – намагання критично осмислити наявну ситуацію й визначитися з пріоритетами політики нашої держави в розвитку освіти.

У Концепції нової української школи наголошується, що розвиток критичного мислення є одним із завдань навчально-виховного процесу. Новий зміст освіти, має бути спрямований на формування компетентностей, які необхідні для успішної самореалізації в суспільстві та дозволяють усунути суперечності між теоретичною й практичним складником навчання. Школярі повинні мати глибокі знання, уміти застосовувати їх на практиці, пояснювати й аналізувати причини та наслідки явищ, процесів, здійснювати пошук альтернативних рішень, продуктивно мислити [35].

Технологія розвитку критичного мислення — це методи й прийоми, які орієнтуються на формування навичок розумової роботи (планування, прогнозування, самооцінка, саморегуляція), які необхідні для реалізації життєдіяльності будь-якої особистості.

Теоретичні й методичні вказівки щодо особливостей розвитку мислення представлені в наукових дослідженнях Л. Гринюк, К. Гуревич, О. Дзюби та ін.; у працях Т. Богданової, В. Дружиніна, Г. Костюка, Л. Обухової, Т. Яновської та ін. представлено психолого-педагогічний інструментарій розвитку мислення та закономірності формування у молодших школярів мислительних якостей.

Ідеї про зону найближчого розвитку та розвиток критичного мислення активно досліджували українські науковці, зокрема Г. Костюк, І. Ліпчевська, О. Скрипченко, О. Пометун, які наголошували, що навчання може будуватися

не лише на завершених фазах розвитку, але й на тих психічних функціях, які ще формуються, стимулюючи розвиток мислення.

Дослідження українських педагогів Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинського присвячені розвитку пізнавальної діяльності учнів, формуванню уміння аргументувати власну думку, ставити запитання та висловлювати власні судження.

Окремі аспекти розвитку критичного мислення в молодших школярів висвітлюють роботи А. Батрашкова, Н. Бібік, М. Вашуленка, В. Гаркавець, А. Люблінської, Л. Сапожнікової, Ю. Стежко, І. Шевченка та ін. Науковці розглядали питання розвитку уміння виконувати нестандартні завдання, самостійно осмислювати навчальний матеріал, робити власні висновки, помічати власні помилки та помилки однокласників. Це свідчить про необхідність розвитку критичного мислення у початкових класах.

Критичне мислення – багаторівневе й складне явище. Критично мислити означає вільно використовувати розумові операції високого рівня та стратегії для прийняття рішень, формулювання обґрунтованих оцінок і висновків.

Критичне мислення — це співставлення власних знань з тими обставинами навколишнього світу, які вимагають прийняти конкретне рішення й активно діяти. Воно допомагає орієнтуватися у великих обсягах інформаційних ресурсів і діяти відповідно до конкретної інформації.

У педагогічній науці критичне мислення розглядають як комплекс мисленнєвих операцій, де людина здатна:

- аналізувати, синтезувати, порівнювати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- ставити запитання, бачити проблеми;
- висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;
- приймати рішення та обґрунтовувати його, робити свідомий вибір.

Ці мисленнєві операції формуються у процесі навчання, а далі їх потрібно тренувати, вдосконалювати, наприклад, так як тренують м'язи спортсмени чи техніку гри – музиканти. Ідеальним середовищем для цього. є школа.

Науковці та вчителі-новатори І. Дичківська, І. Дівакова, І. Досяк, А. Карасик, О. Кондратюк, І. Коротун, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пошетун та ін. розглядали проблеми використання методів і прийомів розвитку критичного мислення учнів початкової школи.

Дослідження українських науковців, таких як Г. Балла, Л. Виготський, Ю. Гільбух, В. Давидов, О. Дзюба, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, С. Рубін, О. Скрипченко, Ю. Швалба та ін., спрямовані на розвиток мислення як одного з основних завдань навчальної діяльності.

Розвиток критичного мислення дуже важливо для будь-якого людини, оскільки, воно є фундаментом розвитку творчого потенціалу особистості. Критичне і творче мислення формуються паралельно – у взаємозв'язку і взаємодії.

У останній час проблема розвитку мислення учнів початкової школи є основним завданням, тому необхідно шукати такі форми організації навчального процесу молодших школярів, які б найбільше сприяли цьому розвитку. Провідною діяльністю у початковій школі є навчання, тому саме молодший шкільний вік має великі резерви для формування критичного мислення учнів [88].

Аналіз наукових психолого-педагогічних досліджень показав, що проблема розвитку критичного мислення у навчально-виховному процесі початкової школи, яка відіграє важливу роль у становленні й розвитку особистості молодшого школяра, її прагненні до навчання та самовдосконалення, залишається недостатньо висвітленою, бракує безпосередніх педагогічних досліджень, інноваційних методик розвитку критичного мислення учнів на уроках «Я досліджую світ». Тому темою нашого дослідження ми обрали **«Впровадження технології розвитку критичного мислення в освітній процес інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування технології розвитку критичного мислення для опанування учнями початкових класів інтегрованим курсом «Я досліджую світ».

Об'єкт дослідження: розвиток мислення молодших школярів.

Предмет дослідження: вплив технології розвитку критичного мислення на навчання молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Завдання дослідження:

- проаналізувати психолого-педагогічну та науково-методичну літературу з проблеми дослідження;
- детально познайомитися з технологією розвитку критичного мислення школярів на сучасному етапі розвитку загальної початкової освіти;
- з'ясувати стан використання технології розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»;
- експериментально перевірити ефективність застосування технології критичного мислення, зробити узагальнення та висновки.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз проблеми, порівняння, узагальнення й систематизація наукових джерел психології та педагогіки, які дали змогу виділити теоретичні підходи до досліджуваної проблеми та визначити основні науково-теоретичні положення;
- емпіричні: спостереження, бесіди, опитування, анкетування, які створили об'єктивні передумови отримання даних; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний), що дозволило здійснити цілеспрямований вплив на об'єкт дослідження, визначити й застосувати систему заходів, спрямовану на формування в учнів молодшого шкільного віку критичного мислення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано методіку розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; зібрано методи та прийоми, завдання й вправи, які є ефективними для розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі опанування інтегрованим курсом.

Практичне значення дослідження полягає у розробці методіки

цілеспрямованого використання технології розвитку критичного мислення для опанування учнями початкових класів інтегрованим курсом «Я досліджую світ»; перевірено впровадження системи вправ формування критичного мислення молодших школярів у відповідності до виділених ознак; виділено та обґрунтовано психолого-педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів.

Структура магістерської роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Психолого-педагогічні особливості розвитку критичного мислення у дітей молодшого шкільного віку

На сучасному етапі розвитку суспільства, модернізації Нової української школи, які спрямовані на вдосконалення технологій і змісту педагогічної освіти, початковій школі відводиться особлива роль у всебічному розвитку молодших школярів, формуванні загальнолюдського досвіду, цінностей, забезпечувати здатність і готовність молодших школярів адаптуватися до стрімких змін у державі, розвивати вміння мислити критично, самостійно, творчо, генеруючи нові ідеї.

Людина – свідома істота, яка постійно діє під впливом думок, власних рішень і виборів. Коли ми розмірковуємо над певним рішенням, ми враховуємо те, що нам відомо, вибираємо найкращий спосіб діяльності. Але ми замислюємося рідше над тим, чи ми вміємо гарно думати? Чи є продуктивним наш процес мислення? Чи ми думаємо так, щоб бути успішними сьогодні й завжди?

Наше ставлення до процесу мислення таке, ніби це щось природне та зрозуміле – як кліпати очима чи дихати. Але думка, яка нам здається істинною, іноді є невірною, необґрунтованою або такою, що навмисно вводить нас в оману. І навпаки, ті думки, що нами були визначені незначущими чи помилковими, виявляються важливими, істинними.

Наші погляди та переконання часто не є критичними, свідомими, бо на їх формування впливає чимало чинників: соціальні, економічні, політичні, фізіологічні чи біологічні. Тут більшість людей майже не використовують можливості, які закладені в такій дивовижній людській здатності – мислити.

Треба систематично рухатися шляхом розвитку критичності мислення, раціональності. Щоб розширити можливості мислення, головним моментом

критичного мислення є вміння керувати власним розумом. Його значення просте й очевидне – той, хто вміє керувати розумом, зможе усвідомлювати все, що з нами відбувається, керувати своїм життям, рости й розвиватися, шукати й знаходити найкращі шляхи.

Аналіз літературних джерел показує, що термін «мислення» давно використовується в різних науках, по-різному розуміється різними науковцями, педагогами, психологами. Раніше мисленням називали всю психологію особистості та протиставляли мислення існуючому матеріальному світу. У кінці XIX ст. мислення – це був один із пізнавальних процесів. Учені-психологи, з'ясовуючи специфіку мислення, порівнювали його з іншими психологічними процесами особистості.

У наукових працях видатних зарубіжні і вітчизняні вчені Г. Балла, Ю. Бабанський, А. Брушлінський, І. Дичківська, Л. Казанцева, А. Коваленко, Г. Костюк, Л. Левченко, С. Максименко, Л. Мойсеєнко, В. Моляко, О. Пометун, С. Рубінштейна, Л. Терлецька, Б. Якимчук та ін. розглядалися різні аспекти проблеми мислення людини.

У працях І. Барташнікова, В. Беспалько, Г. Костюка, Н. Жигайло, В. Паламарчук, Н. Побірченко, Л. Пироженко та ін. знайшли відображення психолого-педагогічні роздуми щодо формування навичок логічного мислення в процесі навчання школярів.

Дж. Андерсон, К. Баханов, Дж. Браус, М. Векслер, Д. Вуда, Р. Джонсон, Д. Клустера, В. Мисан, І. Досяк, О. Пометун, Н. Побірченко, Л. Терлецька, С. Терно, О. Тягло, Д. Халперн та ін. розкривали зміст поняття критичного мислення. У роботах В. Гагай, З. Калмикова, Л. Максимова, Н. Менчинська, А. Карасик, Г. Костюк, О. Кондратюк та ін. розглядалося питання формування навичок творчого мислення.

Мислення – це внутрішній процес існування людини, який в літературі в основному визначається так: «мислення – це практична й теоретична діяльність певного роду, яка передбачає порядок включених дій до неї і операцій орієнтовно-дослідного, перетворюючого, а також пізнавального характеру» [63].

У енциклопедичному словнику мислення – «процес пізнавальної активності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням предметів і явищ дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах» [78, с.11]. Отже, мислення – це вищий, найбільш опосередкований і узагальнюючий процес відображення в свідомості людини навколишньої дійсності, що встановлює зв'язки й відносини між об'єктами, які пізнаються та розкривають їх суть і властивості. Щоб мислення людини набуло властивості критичності, потрібно щоб воно зіткнулося з публічними стандартами й критеріями та потрапили в простір комунікації.

У Психологічному словнику поняття «мислення» пояснюється як «процес опосередкованого й узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Мислення виникає в процесі взаємодії людини із зовнішнім світом, є функцією мозку, вищою формою вияву аналітико-синтетичної діяльності, відображає об'єктивну дійсність глибше, повніше й точніше, ніж чуттєве її пізнання. Критерієм його істинності є суспільна практика» [61]. Людина, яка мислить, може пізнати те, чого вона не може безпосередньо сприйняти й уявити, доходить до розуміння сутності явищ світу, формує поняття про них і практично оволодіває ними.

Сучасна психологія розрізняє такі інтелектуальні процеси мислення: планування, проектування, оцінювання, розуміння та визначає наступні інтелектуальні операції:

-аналіз (уявний розподіл) – виділення в об'єкті тих або інших його параметрів, елементів, властивостей, зв'язків, стосунків; розчленовування пізнаваного об'єкту на різні компоненти;

-синтез (уявне об'єднання) – розумова операція, що дозволяє в єдиному аналітико-синтетичному процесі мислення переходити від частин до цілого;

-узагальнення (уявне об'єднання в клас або категорію) – об'єднання багатьох предметів або явищ за якоюсь загальною ознакою;

-порівняння – операція, що полягає у зіставленні предметів і явищ, їх властивостей, у виявленні спільності або відмінності між ними;

-абстрагування – розумова операція, заснована на відході від несуттєвих ознак предметів, явищ і виділенні в них основного, головного;

-класифікація – систематизація супідрядних понять якої-небудь області знання або діяльності людини, використовувана для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів;

-категоризація – операція віднесення одиничного об'єкту, події чи переживання до деякого класу, яким можуть виступати вербальні і невербальні значення, символи.

У наш час виділяють багато класифікацій мислення. Наприклад, у літературі описано такі види мислення:

- за характером виконуваних завдань: теоретичне – спрямоване на знаходження загальних закономірностей і практичне – спрямоване на виконання конкретних завдань;

- за способом виконання завдань: наочно-дійове (предметно-дійове), інструментом якого є предмет; наочно-образне, що дозволяє пізнавати реальний світ без участі практичних дій, може бути здійснено в ідеальному часі; словесно-логічне (понятійне), використовуючи яке, людина може аналізувати, порівнювати явища, предмети, ситуації, оцінюючи предмет, ситуацію, явище, як зі свого, так і з інших поглядів; абстрактно-логічне (абстрактне), тобто виділення істотних властивостей і зв'язків предмета й відмова від інших, несуттєвих;

- за рівнем новизни й оригінальності: творче (продуктивне) – мислення на основі творчої уяви; відтворювальне (репродуктивне) – мислення на основі образів і уявлень, набутих з певних джерел; – за функціями: критичне, спрямоване на оцінювання інформації та суджень і рішень, як власних, так і інших людей; творче, пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок.

Критичне мислення в науковій літературі представлене різноманітним спектром досліджень, хоча остаточно розуміння критичного мислення досі залишається невизначеним. У дослідженнях важливою складовою поняття критичне мислення є виявлення логічних помилок; дослідження підстав

знання та його застосування – виявлення прихованих припущень, виявлення й формулювання забобонів і стереотипів, їх обґрунтованість, аналіз; формулювання альтернативних шляхів вирішення проблем; оцінювання достовірності, обґрунтованості суджень.

Останнім часом у наукових джерелах можна знайти різні підходи до визначення критичного мислення. Джуді А. Браус і Девід Вуд визначали критичне мислення як розумне рефлексивне мислення, яке сконцентроване на вирішенні того, що робити й у що вірити. На їхню думку, критичне мислення – це пошук здорового глузду – вміння відмовитися від власних упереджень; як об'єктивно розсудити й логічно вступити, ураховуючи як свою точку зору, так думки інших. Критичне мислення, може висувати нові ідеї й побачити нові можливості під час вирішення проблем.

Сутнісні характеристики критичного мислення в узагальненому вигляді, представлені як у зарубіжних (Дж. Дьюї, Д. Кластер, Р. Пауль, П. Фачоне та ін.), так і у вітчизняних дослідників даного питання (С. Терно, О. Тягло та ін.), відображені на рис. 1.1.

Рис.1.1. Сутнісні характеристики критичного мислення

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, поняття «критичний» має таке пояснення: «1. Стосується до критики; який містить

критику; який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь. 2. Здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому або чому-небудь; вимогливий» [11, с.588].

Критичне мислення означає мислення рефлексивне, оціночне. Це мислення відкрите, воно не приймає догм, відбувається шляхом накладання нової інформації на життєвий досвід особистості. Можна зробити висновок, що критичне мислення – це початок для розвитку творчого мислення, бо критичне й творче мислення розвиваються у поєднанні.

Критично мислячі особистості – це ті, хто самостійно можуть аналізувати інформацію, мають фундаментальні й свідомі переконання, можуть робити власний вибір і обґрунтовувати свої погляди. Важливе значення надається гуманістичній, моральній, критичній оцінці ситуацій і власних дій. Особистість, яка критично мислить має такі риси:

- відкрита до думок інших – може уважно слухати інших, оцінювати різні шляхи вирішення проблеми;
- компетентна – прагне обґрунтувати власну думку за допомогою достовірних фактів і знань;
- інтелектуально активна – може проявляти інтелектуальну ініціативу в конфронтаційних випадках і перейматися подіями;
- допитлива – вміє заглибитися в суть інформації;
- має незалежне мислення – особистість не відчуває страху бути неприйнятною колективом, не здатна до некритичного наслідування думок інших осіб;
- уміє вести діалог – уважно ставиться до протилежних думок, вміє поєднувати ідеї;
- прониклива – особистість здатна проникати в сутність явища, проблеми чи інформації;
- самокритична – розуміє особливості власного мислення [27, с. 14; 82].

Починається критичне мислення із запитання та з'ясування проблеми, яку необхідно розв'язати. Людина за своєю природою істота допитлива. Вона помічає щось нове – й хоче дізнатися, що це таке. Американський філософ

і педагог Джон Дьюї вважає, що «критичне мислення виникає тоді, коли особистість починає займатися конкретною проблемою» [59, с.65].

Основними характеристиками й принципами критичного мислення є: індивідуальність і самостійність; інформація є початком критичного мислення; воно завжди починається з постановки й усвідомлення проблеми; прагне до переконливої аргументації; критичне мислення є мисленням соціальним.

Критичне мислення – це «складний процес, який починається з ознайомлення з інформацією, а завершується прийняттям певного рішення та складається з кількох послідовних етапів: сприйняття інформації з різних джерел; аналіз різних точок зору, вибір власної точки зору; зіставлення з іншими точками зору; добір аргументів на підтримку обраної позиції; прийняття рішення на основі доказів» [59, с.25].

Характеристиками критичного мислення є такі:

1. «Самостійне. Мислення стає критичним лише тоді, коли воно має індивідуальний характер.

2. Правильна постановка проблеми. Саме з неї починається мислення. Розв'язання проблеми мотивує людину розпочати мислити критично. Починається розв'язання проблеми зі збору інформації.

3. Рішення. Воно є кінцевим процесом мислення, яке допомагає вирішити проблему.

4. Чітка аргументованість. Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати той факт, що одна проблема може мати кілька варіантів вирішення.

5. Соціальність. Людина – частина суспільства, а тому саме в спілкуванні треба доводити власну позицію. Ведучи діалог, дискусію чи диспут, особистість поглиблює власну позицію або може щось змінити в ній» [18, с. 146; 82].

Структуру критичного мислення можна представити наступним чином (таблиця 1.1).

Структура критичного мислення

Змістовний блок	Операційний блок
<p>1. Загальнометодологічні принципи (переконавання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури дослідження; врахування інших точок зору; готовність бути критичним не лише по відношенню до інших, але й до себе).</p>	<p>1. Здатність бачити проблему та діалектичний зв'язок між суперечностями. 2. Уміння будувати гіпотези. 3. Уміння доводити – добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи. 4. Здатність знаходити контраргументи. 5. Здатність помічати факти, що суперечать власній думці.</p>
<p>Загальні стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати більш прості проблеми, що відбивають деякі аспекти основної проблеми; використати смислові та графічні організатори, щоб представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» проблему; аналіз засобів та цілей).</p>	<p>1. Уміння обґрунтовувати. 2. Уміння оцінювати – вибір однієї з альтернатив, усвідомлення обмежень, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов). 3. Здатність спростовувати (принцип фальсифікації). 4. Уміння узагальнювати. 5. Можливість робити висновки.</p>

Отже, характерним для більшості людей є необ'єктивне бачення дійсності такою, якою вони її хочуть бачити. Інколи люди навіть перекручують реальність і пристосовують її до своїх хибних думок. Перекручення реальності є звичайним фактом життя людини. На життя багатьох людей дуже впливають егоїзм і «вузькість мислення».

Часто людські погляди та переконання не є свідомими, критичними, на їх формування впливає чимало біологічних, соціальних, економічних, політичних чи фізіологічних чинників. Більшість із нас майже не користуються можливостями, які закладені в цій людській здатності – мислити.

Згідно з О. Пошетун, «критичне мислення – це особливий спосіб мислення, який поєднує аналіз, синтез і обґрунтоване оцінювання достовірності інформації; здатність бачити проблему, визначати її причини, передбачати наслідки; формулювати гіпотези; генерувати ідеї та відстоювати свою позицію на основі фактів та аргументів; прийняття свідомого рішення» [59].

Таким чином, критичне мислення ми розуміємо як набір операцій мислення, набуття яких передбачає використання особистістю розумових операцій найвищого рівня, які вона використовує для оцінки, формулювання обґрунтованих висновків і здійснення свідомого вибору.

«Розвиток критичного мислення – це розвиток уміння долати або враховувати обмеження, усвідомлювати впливи. Людина, яка критично мислить, приймає важливі рішення й ставить перед собою запитання: що саме на мене вплинуло?, Чому я приймаю саме таке рішення?, Які є інші варіанти?. Працюючи з дітьми, ми можемо обговорювати їхні рішення, ставити такі ж запитання їм і поступово навчати їх ці запитання ставити самим собі. Цим ми допоможемо сформувати усвідомленість та ширше мислення, що зробить людину більш незалежною й глибокою» [59, с.65].

Дуже часто плутають розуміння з критичним мислення. У дитини, яка старається зрозуміти чужу ідею, мислення її стає пасивним: нею сприймається лише те, що створено іншим, а критичне мислення втілюють тоді, коли нові, зрозумілі ідеї розвиваються й застосовуються у власній практиці, перевіряють, оцінюють. Розвиток критичного мислення є важливим етапом розвитку особистості. Критичне мислення вказує на здібність школяра самостійно оцінювати явища навколишньої дійсності,

інформацію, наукові знання, думки й твердження інших людей, уміння бачити їхні позитивні й негативні аспекти.

Теоретично проаналізувавши сучасні концепції модернізації Нової української школи нами помічено, що суспільство серйозну увагу приділяє розвитку в учнів початкової школи критичного мислення. Розв'язати цю проблему можна шляхом доцільного використання методів і прийомів критичного мислення в навчальному процесі початкової школи. [35].

У 70-х роках ХХ століття Г. Баллом, Г. Костюком, С. Максименком, В. Моляком, Л. Прохоровою, Н. Побірченком та ін. розпочалися систематичні дослідження формування критичного мислення в молодших школярів.

Відновилися дослідження цієї проблеми наприкінці 90-х років ХХ століття. І. Дичківська, Л. Пироженко, О. Пометун, С. Терно, Л. Терлецька та ін. у своїх наукових працях розглядали критичність як важливу характеристику мислення особистості. Так, О. Пометун досліджувала шляхи формування критичного мислення в дітей у процесі навчання, зокрема через використання інтерактивних методів.

Науковці наголошують, що для формування критичного мислення в учнів необхідно застосовувати спеціальні педагогічні технології та методи розвитку, серед яких — розв'язання проблемних завдань, аналіз і оцінка фактів, зіставлення, узагальнення даних, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та пояснення помилок [82].

У Державному стандарті початкової освіти наголошується, що «одним із наскрізних умінь, яким учні поступово та систематично оволодівають під час вивчення всіх освітніх галузей є критичне мислення» [20].

«Критично мислити можуть усі, але не всі хочуть це робити. Критичного мислення потрібно вчити для того, щоб учні могли використовувати його навички в конкретній предметній діяльності» [60, с.45; 9].

Учитель, повідомляючи дітям нові знання, розвиває їхнє мислення, розширює їхній світогляд. У початковій школі треба навчати дітей розуміти й засвоювати навчальний матеріал, привчати самостійно знаходити відповіді на питання. Дуже важливим є те, щоб учитель з перших днів

перебування дитини у школі, привчав її мислити: пропонував їй самостійно подумати, а не поспішав пояснювати.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення думок науковців дозволяють нам виділити першою методичною умовою розвитку критичного мислення в учнів початкової школи – стимулювання учнів до постановки запитань високого рівня складності, що утворюють розвиток в учнів таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, до пошуку відповідей на ці запитання.

Другою умовою ефективного розвитку критичного мислення учнів є системне застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення, що передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань, адже без систематичного застосування досягнення мети майже не можливе. Методика роботи учня над проблемним завданням полягає у розвитку в нього уміння побачити поставлену вчителем проблему, сформулювати її, знайти шляхи розв'язання ефективними прийомами. На основі цієї діяльності учні поступово, кожен у своєму темпі, вчаться пов'язувати факти, аналізувати, узагальнювати події, явища, конкретизувати поняття тощо.

Третьою умовою розвитку критичного мислення в учнів початкової школи є застосування три-етапної структури уроку, яка складається з таких елементів:

1) етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів, що має на меті сконцентрувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми;

2) етап сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності передбачає представлення теми й очікуваних навчальних результатів, забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, надання навчальної інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання;

3) етап консолідації знань, умінь і навичок – застосування знань, умінь, навичок відповідно до очікуваних результатів уроку, узагальнення вивченого, підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексія.

Учень, в якого розвинене критичне мислення, володіє вмінням сприймати, осмислювати, інтерпретувати, оцінювати інформаційний текст, аргументовано висловлювати свою позицію, правильно обґрунтувати свою думку, урахувавши думки співрозмовника. Саме таку особистість покликана розвивати школа на сучасних уроках в аспекті технології критичного мислення.

Технологія розвитку критичного мислення спрямована на спільну працю вчителя й учня, діяльність самого учня, а також на створення комфортних педагогічних умов, які сприяють зняттю психологічної напруги. Технологія розвитку критичного мислення має на меті сприяти реалізації потреб учня, вчить самостійно вирішувати їхні проблеми, а також навчає критично оцінювати власну діяльність. Психологи зазначають, що, використовуючи елементи технології «Критичне мислення» на уроках у початковій школі, учитель розвиває унікальну особистість учня під час вивчення мови, така робота дозволяє формувати комунікативної компетентності учнів. Можна стверджувати, що розвиток зазначених компетентностей забезпечує комфортні умови для пізнавальної діяльності й самовдосконалення учнів початкової школи. Методисти зазначають, що використання технології розвитку критичного мислення сприяє підвищенню сприйняття інформації; підвищенню цікавості як до вивченого матеріалу, так і до навчання; умінню критично мислити; умінню з відповідальністю ставитися до власного навчання; умінню співпрацювати з іншими; підвищенню якості освіти учнів початкової школи; бажанню і вмінню стати людиною, яка вчиться протягом всього життя.

Учитель, який використовує технологію розвитку критичного мислення характеризується такими вміннями як створення в класі атмосфери довіри й відповідальності у співпраці між молодшими школярами; він використовує систему інноваційних методик та сучасну модель під час навчання. Ці методики мають бути направлені на розвиток критичного мислення й самостійності у навчальному процесі учнів початкової школи

У методичній літературі зазначається, що урок, під час якого використовується технологія розвитку критичного мислення має певну структуру та складається з трьох основних етапів.

1. Фаза евокації (актуалізація). Девізом цього етапу можуть бути слова: «Пробудіть, схвилюйте, викличте зацікавленість, спровокуйте учнів пригадати те, що вони знають». На цьому етапі відтворюються, активізуються знання, вміння, встановлюється рівень досягнень із теми, пригадується вивчений матеріал який потрібний для наступних етапів уроку.

Актуальність етапу:

- Те, що учень знає матеріал, який використовується, також визначає те, про що він може дізнатися в наступних етапах .
- На даному етапі використовується життєвий досвід. Через ці знання, краще та швидше запам'ятовуються матеріал.
- Створюються умови для відкриття, самостійного здобування знань.

Підвищується роль учня на уроці. Доцільно використати прийом «Мозкова атака». Якщо потрібно виділити щось головне з вивченого матеріалу, доречно використати прийом «Гранування».

2. Усвідомлення та осмислення знань. Учень знайомиться з новою інформацією. На цьому етапі учитель найбільше впливає на учня. Учень аналізує інформацію, та визначає для себе особисте її розуміння.

Актуальність етапу в розвитку уміння:

- Працювати з інформацією.
- Працювати самостійно.
- Виділяти головне, суттєве.
- Формування компетентності учнів з предмета.

Доцільно використати групову роботу. Кожна група працює над своїм проблемним питанням. Після опрацювання групи презентують свої висновки. У такий спосіб, учні вчаться висловлювати й обстоювати власні думки, зіставляючи їх із міркуваннями товаришів.

3. Фаза рефлексії. Учень стає власником ідеї, інформації, знань. Вивчений матеріал він з легкістю може використовувати. Обмін знаннями з іншими учнями. Оцінка та самооцінка діяльності на цьому етапі дуже важлива.

Актуальність етапу:

- Усвідомлення того, що було зроблено на уроці.
- Демонстрація знань та їх можливого застосування, обмін інформацією.
- Можливість замислитися над підвищенням якості роботи.

Доцільно використовувати методи: сенкан, «Кола Венна». До особливостей освітнього процесу на уроках у початкових класах відносять такі: використання завдань, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури підтверджує, що досить актуальною та важливою є проблема розвитку критичного мислення. Критичне мислення розглядається як уміння об'єктивно оцінювати чужі й власні думки, перевіряти положення й висновки.

На розвиток мислительної сфери молодшого школяра впливають методи та засоби навчально-виховного процесу, які сприяють формуванню життєвої стратегії.

У результаті застосування технології критичного мислення в учнів виробляється аналітичне мислення, розвиваються креативні здібності, збагачується інтелект. Технологія розвитку критичного мислення дозволяє в умовах сучасного уроку виховати особистість, активну, комунікативно компетентну, підготовлену до майбутньої життєвої комунікації, здатної розв'язувати проблеми і приймати конкретні рішення в змінених обставинах спілкування.

1.2. Педагогічні основи навчання молодших школярів інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Інтеграція в початковій школі визначається як важливий інструмент наближення навчального процесу до внутрішнього світу дитини молодшого шкільного віку, враховує властивості сприймання нею інформації, дає змогу

позбутися розрізненості в знаннях, сприяє створенню в свідомості молодших школярів цілісну взаємопов'язану картину навколишнього світу. Інтеграція в Новій українській школі визнається одним із важливих її напрямів і набуває нових ознак.

Такими новими ознаками є створення інтегрованих курсів, у яких об'єднується зміст кількох освітніх галузей і впровадження інтегрованого навчання, що реалізується на засадах діяльнісного та тематичного підходів [51, с.176]. У методичній літературі, в Інтернеті, з'являються публікації про інтегроване навчання, інтеграцію в початковій школі, інтегрований курс, інтегрований урок, інтегрований підхід, інтегрований підручник. Але тлумачення цих термінів не завжди є правильним. Буває, що інтегрованим називають усе, що можна об'єднати, не дотримуються самої сутності інтеграції (від лат. *integratio* — поєднання, відновлення) – об'єднання раніше розрізнених елементів і частин системи в єдине ціле, спираючись на їх взаємодоповнюваності й взаємозалежності. Урок з дисципліни «Я досліджую світ» називають інтегрованим уроком.

Аналіз наукової літератури показав, що чимало науковців приділяють увагу дослідженню проблеми інтегрованого підходу до навчального процесу. Так, О. Вознюк, В. Кремень, Л. Онищук, О. Савченко, В. Сидоренко, Л. Хоружа та ін. зупинялися на питаннях реформування освіти в Україні; І. Андрусенко, Н. Бібік, О. Савченко та ін. розглядали особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи. На проблемах інтеграції зупинялися у своїх працях М. Гриньова, К. Гуз, С. Клепко, Ю. Мальований, Л. Масол та ін.

Метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є формування в учнів початкової школи соціального досвіду. Інтегрований курс, охоплюючи систему знань про природу та суспільство, способи дослідницької діяльності, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності, сприяє активному розвитку в молодших школярів технологічної та наукової грамотності, спираючись на конкретний досвід вирішення проблеми.

Навчальна програма «Я досліджую світ» має на меті «познайомити молодших школярів із навколишнім світом, під час засвоєння різновидів соціального досвіду, що охоплює ціннісні орієнтації в різних сферах життя, діяльності та соціальної практики, систему інтегрованих знань про суспільство й природу, способи дослідницької поведінки, які спонукають учнів розв'язувати практичні задачі. Розглянута мета передбачає вирішення таких завдань:

- формування способів пізнання себе, явищ і предметів суспільно-природничого життя (спостереження, практична робота, дослід, вимірювання, класифікація, систематизація, оцінка побаченого чи почутого, встановлення логічної та часової послідовності подій), встановлення зв'язків у природі й суспільстві;

- формування цілісної природничої й наукової картини навколишнього світу, яка відображає закономірності й закони природи та місце людини в ній;

- формування практичних умінь і навичок поведінки в природі й соціальному середовищі;

- виховання активної позиції соціально-культурної й громадянської приналежності себе та своєї родини до України, пізнавального інтересу до історії свого краю та країни; ініціативної поведінки у громадських акціях, пошани до символів держави, у відзначенні пам'ятних дат і подій;

- розвиток ціннісного ставлення до життя інших людей, усвідомлення правової відповідальності, застосовуючи норми й правила життя в суспільстві, інші соціальні навички щодо співпраці й взаємодії в різних видах діяльності;

- дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадливого використання природних ресурсів;

- розвиток розумових здібностей учнів, їхньої пізнавальної активності, емоційно-вольової сфери, самостійності, самовираження й спілкування, здатності до творчості [29]. Відповідні змістові лінії, за якими побудований навчальний матеріал інтегрованого курсу «Я досліджую світ» освітнього й корекційно-розвивального характеру, сприяють вирішенню цих завдань.

Дві типові освітні програми: Нова українська школа 1 (під керівництвом О. Савченко) та Нова українська школа 2 (під керівництвом Р. Шияна) затверджені

на основі нового Державного стандарту. Інтегрований курс «Я досліджую світ» поєднує навчальний зміст кількох освітніх галузей. Типова програма Нова українська школа 1 поєднує навчальний зміст трьох галузей: природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна. Типова освітня програма Нова українська школа 2 поєднує навчальний зміст семи галузей: мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, соціальна та здоров'язбережувальна, громадянська та історична, інформативна.

У інтегрованому курсі «Я досліджую світ» основною є природнича освітня галузь, яка гармонійно інтегрується з освітніми галузями, які визначені у Державному стандарті початкової освіти, бо природа є найціннішим чинником розумового, трудового, естетичного, патріотичного розвитку особистості дитини.

Типова освітня програма з предмета «Я досліджую світ» у першому класі дозволяє вчителю самостійно обирати й формувати інтегрований спосіб подання змісту освітніх галузей, які визначені Стандартом, добирати дидактичний інструментарій, враховуючи індивідуальні можливості учнів (рівень навченості, актуальні стани мотивів, потреб, цілей, сенсорного та емоційно-вольового розвитку) та їхні пізнавальні запити. У дидактичній та методичній організації навчального процесу особливе значення відіграє його зв'язок із життям, із практичним застосуванням здобутих знань, умінь і навичок, поведінка в життєвих ситуаціях. Недостатність відповідного досвіду молодших школярів потребує постійного аналізу й залучення їхніх вражень, чуттєвої опори на результати дослідження об'єктів і явищ навколишнього світу [29].

У процесі реалізації програми «Я досліджую світ» засоби інтеграції дозволяють включати молодших школярів у практичне виконання різних завдань дослідницького характеру, наприклад:

- «дослідження-розпізнавання (Що це? Яке воно? Обстеження за допомогою органів чуття, опис, порівняння з іншими предметами, явищами; спільне – відмінне, до якого цілого воно належить);

- дослідження-спостереження (Як воно діє? Що з ним відбувається? Для чого призначене?);

- дослідження-пошук (передбачення, запитування, встановлення часової й логічної послідовності подій і явищ; встановлення причинно-наслідкових зв'язків (Чому? Яким чином? Від чого залежить? З чим пов'язано?), здогадка, висновок-узагальнення» [29].

Якщо в початковій школі невміло поєднувати елементи навчальної програми, то інтегроване навчання може негативно позначитися на якості освіти. «Радикальна» інтеграція – «усього з усім» (усіх галузей) може привести до втрати вимог щодо грамотності учнів (читати, проводити математичні операції, писати,). Ця умова сприяє надлишковості змісту навчання за рахунок залучення з різних галузей інформації. Буває, що випадково поєднується зміст без врахування програмових вимог кожної із предметних складових, що інтегруються. Перелічувальний, мозаїчний спосіб реалізації на уроці міжпредметного змісту (читали, розв'язували задачу, писали, гралась) без мети, яка об'єднує та орієнтації на інтегрований результат знецінює ідею системного викладу змісту у взаємозв'язках компонентів. Для реалізації завдань інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з метою уникнення проблем, потрібно враховувати досвід інтегрованого навчання та розуміти, що найвищим субмеханізмом інтеграції є інтеграція стратегій пізнання або універсальних дій.

Проблема міжпредметної інтеграції є важливим чинником змін у освітньому процесі початкової школи, що сприяє скороченню переліку предметів, врахування потреб і можливостей учнів, орієнтації на формування предметних і ключових компетентностей, цінностей [29].

Тематичну основу курсу «Я досліджую світ» складають змістові лінії, які визначені Державним стандартом початкової освіти та охоплюють складники освітніх галузей в їх інтегрованому змісті.

Типова освітня програма інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для другого класу визначає особистісний прогрес учнів на основі формування цілісного образу світу під час засвоєння різних видів соціального досвіду, який включає систему світоглядних орієнтацій, інтегрованих знань про природу й суспільство, формування технологічної, інформатичної й інших ключових компетентностей, які необхідні для продовження навчання й життя, способи

дослідницької поведінки, які характеризують уміння молодших школярів розв'язувати практичні задачі, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики [29].

Компетентнісний підхід – ключова ознака постановки змісту, процесу навчання й результатів у інтегрованому курсі. Це передбачає достатній обсяг інформації про об'єкт пізнання та його якість, забезпечує дослідницьку активність учнів, виявляючи причинно-наслідкові зв'язки; надання переваги знанням, які можна самостійно набути, застосування набутого досвіду в нових ситуаціях.

Навчання в кожному наступному класі будується на результатах, отриманих школярами в попередньому класі. Вивчення програмового змісту ґрунтується на частково-пошуковому методі навчання, який дозволяє розв'язати стрижневе завдання предмета «Я досліджую світ», яке пов'язане з формуванням мисленнєвих дій та операцій, способів навчальної й пізнавальної діяльності молодших школярів; вироблення уміння знаходити й розкривати причинно-наслідкові зв'язки в природі.

Творчі завдання передбачають застосування знань у незнайомій ситуації (включають вправи з елементами творчості, з елементами дослідницької й пошукової діяльності) займають чільне місце в реалізації інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Широко застосовуються завдання, які направлені на формування навичок самостійної роботи дітей з інформацією, засвоєння норм етичного, морального, естетичного ставлення людини до природи.

Навчальний процес має спиратися на діяльнісний підхід, який змістить акценти на активну діяльність. «Діяльнісний підхід – є цілеспрямованою системою спрямованою на результат, який досягається тільки у випадку, коли буде зворотній зв'язок. У навчанні інтегрованого курсу «Я досліджую світ» надається перевага спостереженням в природі, практичним роботам, демонстраційним і лабораторним дослідом, вирішенню ситуативних завдань, екологічному моделюванню та прогнозуванню, практичній діяльності з охорони природи [29].

У формуванні особистісного ставлення до об'єктів, що вивчаються на уроках «Я досліджую світ» важливе значення відводиться практичним орієнтованим проєктам, які спрямовані на розкриття проблем, які пов'язані з навколишньою природою, вивчення природи рідного краю, формування в учнів емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Виконуючи інформаційні проєкти – розповіді в різноманітній формі – усній, письмовій, підготовці презентаційних матеріалів, вокальної пісні тощо, у молодших школярів формуються вміння самоорганізації навчальної діяльності, комунікативні та комунікаційні уміння й навички, вміння роботи з інформацією (пошук інформації в довідкових виданнях, на електронних носіях, у мережі Internet). Школярів другого класу бажано залучати до участі у творчих проєктах, які створюють умови для розвитку молодших школярів. Кінцевим результатом такого проєкту може бути малюнок, екологічний знак, журнал, альманах, газета, колективний колаж, плакат, вечір, свято, збірка, відеофільм, вистава, сценка, гідівниця тощо.

Проєктну діяльність необхідно спрямовувати не стільки на поглиблення знань учнів з певного питання, скільки на набуття досвіду самостійного виконання завдань, уміння формулювати задачі і ставити запитання, працювати в команді, знаходити нестандартні й оригінальні рішення проблеми, розкрити свій індивідуальний потенціал, проявити творчість [29].

На уроках «Я досліджую світ» значну увагу треба приділяти дослідницькому методу навчання, який спрямований на організацію процесу отримання нових знань. Дослідницький метод навчання відрізняється від проєктування тим, що дослідженням не передбачено створення заздалегідь запланованого об'єкта. Дослідження – це процес пошуку нових знань, невідомого, а проєктування – це вирішення чітко усвідомленого певного, завдання. Уміння проводити самостійно дослідження та осягнення істини легко формуються й переносяться на всі види діяльності в подальшому, якщо для цього вчитель створює певні умови.

Важливою формою роботи в початковій школі на уроках «Я досліджую світ» є екскурсія (кожної пори року), яка дозволяє вивчати явища природи в

штучно створених або природних умовах, проводити спостереження. Зміст екскурсій повинен бути пов'язаний із вивченим матеріалом на попередніх уроках або мати випереджувальний характер. Отримані результати спостережень на екскурсіях і зібрані матеріали можна використовувати на наступних уроках. Доступною формою роботи з молодшими школярами з краєзнавства є екскурсія в природу, під час якої школярі знайомляться з явищами природи в межах свого міста, села, району.

Організовуючи урок-екскурсію потрібно пам'ятати, що вони мають іншу структуру, а тому необхідно мати для кожного етапу уроку певні завдання. Підготовча робота до проведення екскурсії передбачає: складання списку й підготовку необхідного обладнання (блокнот, ручки, олівці, гербарні папки, пакетики для збору природного матеріалу, сачки, біноклі, лупи, компас, гномон, мірна стрічка, термометр, снігомірна лінійка (рейка), картки-визначники тощо); продумати час і місце проведення екскурсії, розробити маршрут, підібрати вікторини, ігровий матеріал, вірші, загадки тощо, підготувати інструктаж. Проводячи вступну бесіду, потрібно назвати тему екскурсії та її мету, актуалізувати набутий досвід з теми. Самостійну роботу школярів під час екскурсії коментує вчитель. Звіт учнів про виконану роботу й демонстрація зібраного матеріалу є важливим етапом уроку-екскурсії. Якщо потрібно, то учень або вчитель можуть виступити з додатковими повідомленнями. На завершення екскурсії проводиться заключна бесіда та підводяться підсумки [29].

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» звертається увага на розвиток екологічної грамотності молодших школярів у структурі тем «Людина і природа»: учні на місцевому матеріалі вивчатимуть різноманітність живої та неживої природи, працю людей в різних галузях господарства.

«Особливе місце відводиться таким результатам:

- гуманне ставлення до живих істот;
- прагнення до пізнання природи;
- розуміння практичної цінності природи як джерела існування людини;
- ціннісне і відповідальне ставлення до навколишнього світу
- безпосередня участь в природоохоронній діяльності» [7].

Екологічний напрямок передбачає встановлення зв'язків між неживою та живою природою, залежність росту й розвитку рослин від світла, вологи, тепла; зв'язок зовнішнього вигляду тварин із середовищем проживання, захистом від ворогів, способом живлення. У змісті теми важливими є норми поведінки молодших школярів у природі, їхня участь в природоохоронній діяльності. Щоб сформувати в молодших школярів відповідальне ставлення до навколишнього світу на рівні внутрішнього прийняття, потрібно запропонувати їм навчальні ситуації, де учні самостійно виберуть рішення, що сприятиме формуванню екологічного мислення, екологічної поведінки, екологічної культури.

Приділяється особлива увага спостереженням за природою навколишнього середовища під час краєзнавчих розвідок, подорожей-спостережень.

Оновлення змісту початкової освіти вимагає навчально-методичного комплексу, спрямованого на диференціацію процесу навчання, кожен із складників якого становить комплекс частин, які взаємопов'язані між собою. Дослідники й педагоги-практики вважають, що самодостатньою одиницею процесу навчання на уроках «Я досліджую світ» є підручник.

Підручники з даного інтегрованого курсу звернені до учня, їм властива діалогічність, яка сприяє підвищенню інтересу школярів і особистісному їхньому заглибленню в зміст, усвідомленню ними матеріалу, що вивчається.

Орієнтація на пізнавальні можливості й потреби учнів початкової ланки освіти, зацікавлення й доступність забезпечуються такими засобами: тексти в підручнику написані у діалогічній формі, невеликі за обсягом, що створює передумови для осмисленого засвоєння змісту. У підручнику вміщені багатокомпонентні практичні й розумові дії школярів, спрямованих на обробку інформації, застосування її в нових умовах, що сприяє реалізації компетентісного підходу, надає можливість пустити в дію інноваційні педагогічні технології [7].

Підручники «Я досліджую світ» спрямовані на розвиток логічного, критичного, творчого мислення, формування пошукових і дослідницьких умінь, розвиток допитливості, творчої уяви, спостережливості та формування позитивної пізнавальної мотивації навчання.

Шкільний предмет «Я досліджую світ» надає особливу можливість для виховання грамотної, соціально активної й обізнаної особистості. На уроках бажано розглядати питання, пов'язуючи їх із взаємозв'язком і взаємозалежністю суспільства, природи й економіки; розглядати екологічні наслідки діяльності людини тощо.

Включення у зміст навчальної програми «Я досліджую світ» екологічних, соціальних, економічних проблем спрямовується на розвиток в молодших школярів знань, умінь, навичок, досвіду й цінностей, які дозволять їм приймати самостійно рішення для покращення якості життя, піклуючись про екологію майбутнього планети.

Розуміння учнями сталості світу в цілому, України і своєї місцевості, а також шляхів досягнення цієї сталості є важливим педагогічним завданням [16,153].

Інтегрований урок вимагає від учителя ерудованості, додаткової підготовки, високого професіоналізму. Розробляючи такий урок, учитель повинен враховувати:

1. «мету уроку (це може бути потреба у скороченні термінів вивчення теми, ліквідації прогалин у знаннях учнів, перерозподіл пріоритетів тощо);
2. добір об'єктів, джерел інформації, які б відповідали цілям уроку;
3. визначення системоутворюючого чинника, тобто знаходження підстави для об'єднання різногалузевої інформації (ідея, явище, поняття чи предмет);
4. Створення нової структури курсу, тобто зміна функціонального призначення знань» [16, с.154].

Реалізація кожної конкретної теми інтегрованого курсу відбувається під час роботи з основним текстом із ілюстраціями, на яких наочно передано сутність об'єктів, ситуацій, зв'язків між об'єктами навколишньої природи, взаємодією природи й людей. Ілюстрації доповнюються запитаннями, які заохочують учня пояснювати, міркувати, обґрунтовувати.

Отже, введений новий Державний стандарт початкової освіти змінює методику викладання, зміст і результати навчання школярів. За інноваційним Стандартом передбачено підтримку дітей, співпрацю учня й учителя, розвиток у

школярів самоповаги, критичного мислення та впевненості в собі. «Усе, що перебуває у взаємному зв'язку, має викладатися в такому самому зв'язку. Усе, що пов'язано між собою, має бути пов'язано постійно й розподілено пропорційно між пам'яттю, розумом, і мовою. Усе, чого навчають людину, повинно бути не частковим і розрізненим, а єдиним і цілісним» [13].

Тому сучасні вчителі початкової ланки освіти повинні доброзичливо ставитися до учня, до його зусиль, навіть якщо ці зусилля незначні.

1.3. Особливості використання методів і прийомів технології розвитку критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

На сьогоднішній день досить актуальною є технологія розвитку критичного мислення, яка дозволяє будувати навчальний процес на науково-обґрунтованих закономірностях взаємодії особистості та інформації, технологія спрямована на розвиток навичок роботи з інформацією, умінь аналізувати та застосовувати дану інформацію. Виділені прийоми є актуальними та активно використовуються в навчальному процесі початкової школи.

Технологія розвитку критичного мислення – це педагогічна система, яка спрямована на формування у молодших школярів аналітичного мислення.

«Мета цієї технології – навчити такого сприйняття навчального матеріалу, у процесі якого інформацію, яку отримує школяр, можна розуміти, порівняти з особистим досвідом, сприймати, і на її ґрунті формувати власне аналітичне судження. Ця технологія має особливий набір прийомів і технік, які дозволяють на уроках «Я досліджую світ» створювати ситуацію мислення» [31].

Особливості процесу навчання, який побудований на принципах розвитку критичного мислення, це:

-«використання завдань, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;

- навчальний процес організовується як дослідження учнями певної теми, яке здійснюється шляхом інтерактивної взаємодії між ними;
- результатом навчання є не засвоєння фактів, чужих думок, а вироблення власних суджень із даної теми;
- здійснення оцінювання результатів, використовуючи зворотній зв'язок «учні – вчитель»;
- навчальний процес потребує від учнів достатніх навичок оперування доказами;
- учні повинні бути вмотивовані до обговорення проблеми [31].

Інтегрований курс «Я досліджую світ» об'єднує навчальний зміст кількох освітніх галузей. Залежно від варіанту типової освітньої програми таких галузей може бути три: природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна.

Метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є формування в учнів цілісної картини світу в процесі опанування соціального досвіду. Він охоплює систему знань про природу і суспільство, способи дослідницької діяльності, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності. Інтегрований курс має сприяти розвитку наукової й технологічної грамотності молодших школярів на основі набуття конкретного досвіду вирішення проблем.

Метою природничої освітньої галузі є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду й критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної й природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку [31, с. 43].

У Державному стандарті початкової освіти України підкреслюється, що здобувач освіти:

- «відкриває світ природи, набуває досвіду в її дослідженні, спостерігає за навколишнім світом, шукає відповіді на запитання,

експериментує та створює навчальні моделі, виявляє допитливість та отримує радість від пізнання природи;

- опрацьовує та систематизує інформацію природничого змісту, отриману з доступних джерел, та представляє її у різних формах;

- усвідомлює розмаїття природи, взаємозв'язки її об'єктів та явищ, пояснює роль природничих наук і техніки в житті людини, бережно поводить в навколишньому світі;

- критично оцінює факти, поєднує новий досвід з набутих раніше і творчо його використовує для розв'язування проблем природничого характеру» [20].

У зміст навчання й виховання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» входить вивчення молодшими школярами об'єктів природи навколишнього світу, проводячи спостереження, знайомлячись із трудовою діяльністю людини, постановкою дослідів з тваринами й рослинами, а також їхня участь в природоохоронній діяльності [45, с. 5].

Здатність критично мислити є важливим умінням для людини, яка живе й розвивається в суспільстві, безперервно перебуває в комунікаційних контактах із великою кількістю людей, відвідує різні міста, місця, країни, змінює місце праці й заняття [30, с.12]. До цього додаються економічно-соціальні зміни й постійне перетворення буття. Тому, розвиток критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» набуває все більшого значення в сучасній початковій школі.

Знати й уміти все – неможливо, але вміти користуватися новим, коли виникає необхідність, – сьогодні найголовніше. Тому, до вчителів ставляться нові вимоги у навчальному, виховному й розвиваючому процесі. Мета кожного вчителя – навчити молодших школярів думати, розвинути їхні здібності, щоб кожен зміг використати набуті знання, уміння й навички на практиці, в житті, за межами школи.

На уроках учитель повинен навчити учнів працювати творчо, реалізуючи наступні компоненти:

- мотиваційний – полягає у стимулюванні розвитку уваги, уяви, фантазії, підвищенні емоційності, зміцненні сенсорної чутливості);

- пізнавальний – інформаційно-когнітивний;
- ментальний – в основі закладена індивідуальність і неповторність кожної особистості;
- практичний – уміння, навички, самостійна творча діяльність) [52].

Упровадження у навчальний процес ефективних систем передбачає таку організацію навчання, яка підвищує прагнення школярів активно взяти участь у пізнанні нового, стимулює їхню самостійну пізнавальну активність, критично мисливши.

Навчальна й виховна діяльність полягає в зацікавленості школярів процесом навчання, на уроках вони повинні думати, творити, період перебування дитини в школі повинен бути безпосереднім процесом саморозвитку та самопізнання. Урок «Я досліджую світ» покликаний викликати жагу до знань, творчості, будити почуття, розум, живу думку, спонукати до роздумів, екологічно правильного способу життя, формувати життєві компетенції.

Формування життєвих і соціальних компетенцій, розвиток творчої особистості здійснюється, коли вчитель обирає відповідні засоби, методи й форми навчання, які впливають на стосунки між учителем і учнем. Чимало вчителів обирають такі форми й методи навчання дисципліни «Я досліджую світ», які спонукають молодших школярів до самостійного пошуку відповідей на поставлені питання. Так, у навчальному процесі діти самостійно, але під керівництвом учителя одержують нові для них знання.

У системі роботи вчителя головне місце відводиться урокам, де школярі отримують знання та вчать застосовувати їх на практиці. Учителю потрібно планувати уроки так, щоб учні початкових класів, шляхом розвитку критичного мислення та розв'язання практичних завдань, опанували основами суспільно-природничих знань.

Головними чинниками розвитку критичного мислення учнів у процесі вивчення навчального предмету «Я досліджую світ» є такі :

1. Час. Молодші школярі повинні мати чимало часу, для зібрання необхідної інформації за заданою проблемою, її обробити та вибрати

найкращий спосіб презентації свого рішення. Розвивати критичне мислення можна на уроці, перед уроком і після нього, ця робота повинна передбачати розумове напруження школярів і постійний пошук.

2. Очікування ідей. Учні повинні знати, що від них чекають висловлення своїх думок та ідей у зручній для них формі.

3. Спілкування. Учні повинні мати можливість обмінюватися думками, щоб усвідомлювати свій внесок у розв'язання поставленої проблеми.

4. Цінування думок оточуючих. Школярі повинні навчитися слухати й цінувати думки інших. Вони повинні зрозуміти, що для розв'язання проблеми дуже важливо вислухати кожного співбесідника, щоб можна було сформулювати власну думку з проблеми, яка може бути відредагована колективно.

5. Віра в сили учнів. Учні мають знати, що «цеглинка», яку вони поклали до «зведеної вежі», є дуже цінною та має велике значення для правильної відповіді на поставлене питання.

6. Активна позиція. Учні треба спонукати до активної позиції у навчальному процесі. Це надихає їх до праці на високому рівні складності, до прагнення мислити критично, нестандартно [23].

Активізація названих чинників у навчальному процесі сприяє підвищенню активності учнів: проявляють допитливість, ставлять перед собою запитання, розкривають причини й наслідки фактів, використовують дослідницькі методи, шукають відповіді на поставлені питання.

Успішність і ефективність формування компетентностей учнів початкової школи залежить від форм і методів організації навчального й виховного процесу. Пріоритетними тут є сучасні педагогічні технології, які залучають учнів до творчого процесу пізнання, забезпечують активні форми їхньої діяльності, самореалізації та формування власної думки.

Однією з таких технологій є технологія розвитку критичного мислення, яка має на меті розвинути розумові навички кожної дитини, які необхідні не тільки в процесі навчання, але й у повсякденному житті.

Технологія розвитку критичного мислення в освіті – це сукупність прийомів, які спонукають учня активно вступати в дослідницьку діяльність, створюють умови для усвідомлення отриманого результату та узагальнення отриманих знань [21].

Технологія проведення уроку розвитку критичного мислення безпосередньо залежить від типу уроку, від дидактичних завдань, наповнення уроку, від власне навчального предмету. Такий урок традиційно складається з трьох частин:

1. Вступна частина або Виклик

Займає не більше 5 – 7 хв. Учитель спонукає учнів актуалізувати опорні знання, які вивчались на попередніх уроках. Дані знання актуалізуються, з метою побудови нового на основі раніше вивченого, опрацьованого, адже кожна наступна тема – тісно взаємопов'язана з попередніми. Пригадування раніше вивченого матеріалу пробуджує в учнів зацікавленість, а отже, виконує мотиваційну функцію. Процес активного згадування того, що школярі вже знають з опрацьованої теми, змушує їх проаналізувати власні знання та уявлення. Щоб розв'язати поставлене завдання – учитель повинен ставити навідні запитання, використовувати такі методи як «асоціативний куш», «кластер», «мозковий штурм» тощо. Отже, під час вступної частини вчитель повинен запропонувати школярам такі завдання, які могли б:

- актуалізувати вже відоме, пригадати наявні знання, уміння, уявлення, які пов'язані з темою уроку;
- провести «інвентаризацію» цих знань і уявлень, виявити та заповнити прогалини;
- зосередити увагу учнів на новій темі уроку;
- створити сприятливий контекст для сприйняття нових ідей;
- сформулювати зацікавленість у процесі навчання.

Наприклад, під час вивчення теми «Як зберігати природні багатства разом» у 4 класі на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ», учитель пропонує школярам пригадати, які вони знають природні багатства й разом складають на дошці кластер.

Вступна частина уроку розвитку критичного мислення завершується оголошенням вчителем теми уроку та результатів, які варто досягнути до кінця уроку.

2. Основна частина

Основна частина або осмислення триває до 30 хвилин. За цей проміжок часу вчитель організовує активну діяльність учнів, спонукаючи їх до осмислення матеріалу, дослідження з метою пошуку відповідей на поставлені питання.

Головним завданням молодших школярів є «конструювання» знань і навичок та формування особистісного ставлення до теми уроку. На цьому етапі вчитель разом із учнями:

- 1) зіставляють свої очікування з тим, що їм дійсно пропонують вивчити;
- 2) ставлять запитання, які пов'язані з новим навчальним матеріалом;
- 3) застосовують нові знання на практиці, використовуючи вже наявні уявлення, знання та навички, незалежно від того, чи є вони достатніми та на цій основі експериментують;
- 4) здійснюють аналіз отриманого досвіду;
- 5) переосмислюють свої очікування та висловлюють нові;
- 6) виокремлюють головне у потоці інформації, обдумують теоретичні ідеї, концепції;
- 7) прослідковують хід власних думок;
- 8) роблять висновки щодо змісту матеріалу;
- 9) зіставляють та порівнюють зміст уроку з власним досвідом;
- 10) відпрацьовують уміння й стратегії мислення.

Обов'язковим та важливим елементом розвитку критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» є залучення учнів до індивідуального пошуку та обміну ідеями з іншими. Дуже важливою є послідовність цих елементів – пошук має передувати обміну думками.

Ефективними методами під час основної частини є:

- читання (узагальнення, запитання) в парах;
- читання з виокремленням опорних слів;

- «тонкі» й «товсті» запитання («Тонкі» (закриті) запитання – це запитання, що вимагають конкретної відповіді з одного або двох слів (Хто? Що? Де? Коли? Чи правильно? Може...? Буде...? Чи згодні Ви...?). «Товсті» (відкриті) запитання – це запитання, що не мають однозначної відповіді, вимагають залучення додаткових знань, роздумів, уміння аналізувати (наприклад: Як пояснити, чому...? У чому відмінність...? Що буде, якщо...?);
- читання з маркуванням.

3. Підсумкова частина

Рефлексія або підбиття підсумків – третій найважливіший етап уроку. Триває цей етап до 10 хвилин. Основним завданням даного етапу є узагальнення, систематизація вивченого та рефлексія щодо процесів навчальної діяльності та її результатів. Дуже важливо, щоб учні думали про те, що і як вони дізналися, чого саме навчилися, запитали себе – «Що для мене це означає?», «Як це змінило мене та моє бачення?», «Де я можу використати ці знання?».

Під час проведення даного етапу уроку молодші школярі:

- узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку;
- обмінюються думками, висловлюють особисте ставлення до певного матеріалу чи уроку;
- ставлять перед собою запитання;
- оцінюють набуті знання й уміння;
- планують подальше застосування вивченого.

Підводячи підсумки, учні вдосконалюють важливе уміння – висловлювати складні ідеї, резюмувати інформацію, передавати почуття й уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з уже відомим [85].

Дієвими методами розвитку критичного мислення на цьому етапі уроку «Я досліджую світ» є «шкала думок», «сенкан», дискусія, «бортовий журнал», обговорення в загальному колі. Наприкінці уроку вчитель може запропонувати школярам відповісти на питання: «Що нового ви дізналися на уроці?», «Чи отримали ви сьогодні новий досвід? Який саме?», «Які

думки/почуття викликала у вас дана робота?», «Про що ви хотіли б дізнатися більше?».

Для розвитку критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» використовуються різноманітні методи. Добираючи їх, учителю треба враховувати вікові та розумові особливості дітей, мету, зміст і завдання уроку. Потрібно звернути увагу на особливості цих методів, бо на певних етапах уроку вони можуть бути ефективнішими, доречнішими. Учитель має опанувати якомога більше методів розвитку критичного мислення й знати особливості їх ефективного застосування. Найпоширеніші методи розвитку критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» подано у таблиці 1.2

Таблиця 1.2.

Методи розвитку критичного мислення

Виклик або вступ	Осмилення або основна частина уроку	Рефлексія або підбиття підсумків
<ul style="list-style-type: none"> -Кластер -Асоціативний кущ -Дерево передбачень -Таблиця «Знаємо-хочемо дізнатись – дізнались» -Мозковий штурм -Робота в парах -Кошик ідей -Правильні/неправильні судження -Мультиголосування -Передбачення на основі опорних слів -Діаграма Венна 	<ul style="list-style-type: none"> -Карта поняття -Читаємо у парах/ - Запитуємо (узагальнюємо) в парах «тонкі» і «товсті» запитання -Подвійний щоденник -Читання з маркуванням -Опорні слова -Т – таблиця -Картографування тексту 	<ul style="list-style-type: none"> -Сенкан -Кластер -Займи позицію -Бортовий журнал ПМЦ (плюс-мінус-цікаво) -Шкала думок -ПРЕС -Риб'яча кістка (фіш - бон)

	-Концептуальна таблиця -Спитайте у автора -Робота в парах та малих групах з дидактичними завданнями -Ажурна пилка -Навчаючи вчуся -Дискусія	
--	--	--

Наведемо конкретні приклади для ознайомлення з даними технологіями. Так, під час екологічного виховання на уроках «Я досліджую світ» доцільно запропонувати школярам виконувати наступні завдання:

Завдання на розпізнавання

1. На дошці написано назви предметів. Прочитай їх і підкресли назви предметів неживої природи. (Учитель викликає за бажанням учнів до дошки).

Сорока, павук, роса, опеньок, туман, сонце, річка.

2. Закресли зайве у кожному рядку.

Сорока, білка, вовк, суніці.

Сонце, зірка, ґрунт, їжак.

Ялина, дуб, калина, голуб.

3. Відгадай загадку.

Відома звіку рідина, хто її не знає?

Буває хмаркою вона, сніжинкою буває,

Бува, як скло, крихка, тверда,

Звичайна, підкажіть, (вода).

За якими ознаками ви впізнали її? До якої природи належить вода?

4. З'єднай стрілками.

Тіло вкрите пір'ям   комаха

Тіло вкрите шерстю   птахи

Має шість ніг   звірі

Завдання на класифікацію

1. Розподіли предмети на три групи: «Нежива природа», «Жива природа», «Речі, виготовлені людиною»: сонце, чайник, заєць, роса, миша, лелека, зірка.

2. Розподіли тварини на дві групи: «Дикі тварини», «Свійські тварини»: лось, курка, крїт, вовк, заєць, корова, коза.

3. Розподіли тварини на дві групи, залежно від того, як зимують дані тварини: зозуля, лелека, соловей, чапля, ворона, синиця, сорока.

Завдання на доведення

1. Доведи, що ромашка належить до живої природи.

2. Пшеницю, жито, рис, кукурудзу називають культурними рослинами.

Доведи, чому.

3. Доведіть, що павук – не комаха.

4. Доведіть, що лисиця – хижа тварина.

5. Назвіть, яких ви знаєте звірів. Чому ви вважаєте, що названі вами тварини – звірі?

Для розвитку в учнів уміння мислити критично на уроках «Я досліджую світ» доцільно використовувати наступні методи розвитку критичного мислення:

1. «Кластер». Послідовність створення кластера:

1) у центрі дошки або паперу пишеться ключове слово або речення.

2) Записуються слова або речення, які, на думку учнів відносяться до теми уроку (або розкривають її).

3) Встановлюються зв'язки між поняттями та ідеями.

4) Записується стільки ідей, скільки зможуть запропонувати учні.

Наприклад: Тема уроку “Як зберігати природні багатства разом”. Учитель пропонує учням пригадати, які вони знають природні багатства й складає разом з учнями на дошці кластер.

2. «Незакінчені речення» часто поєднуються з «Мікрофоном» і дають можливість ґрунтовніше працювати над висловленням власних ідей, порівнювати їх з іншими. Цей метод дозволяє молодшим школярам вільніше

висловлюватися щодо запропонованих тем, долати стереотипи, відпрацьовувати вміння говорити коротко, по суті, переконливо.

Визначивши тему для висловлювання школярів, учитель використовує уявний мікрофон і формулює незакінчене речення, пропонуючи дітям закінчити його. Кожний наступний учасник обговорення повинен починати свій виступ із запропонованої формули. Учні працюють із відкритими реченнями, наприклад: *«На сьогоднішньому уроці для мене найважливішим відкриттям було...»*, або *«Ця інформація дозволяє нам зробити висновок, що...»*, або *«Це рішення було прийнято тому, що...»* тощо.

3. «Робота в парах» дозволяє набути навичок, які необхідні людині для спілкування й співпраці (співробітництва). Учитель об'єднує учнів у пари й ставить певне завдання, учні повинні виконати це завдання та представити результати своєї роботи.

Наприклад: На картках п'яти кольорів написані завдання для роботи з текстом. Кожна пара учнів отримує картку певного кольору й протягом трьох-п'яти хвилин опрацьовує статтю підручника. Оскільки кольори повторюватимуться, то у класі утворюються певні робочі групи – за кольорами. Таким чином діти мають змогу доповнювати відповіді своїх однокласників.

Як рослини живляться?

Як рослини дихають?

Як рослини рухаються?

Яке значення для рослин має кожен орган?

Чому рослини – живі організми?

4. «Графічні організатори». Графічні зображення інформації (у таблицях, схемах, діаграмах тощо) – важливий метод її унаочнення з метою цілісного розуміння, систематизації та узагальнення, заповнення «білих плям» (встановлення невідомої інформації) для подальшої роботи над темою.

Графічний організатор «Аналіз ознак поняття». Ця методика корисна під час вивчення школярами теми, з якої вони вже щось знають. Учні

порівнюють поняття за запропонованими характеристиками та записують висновки у таблицю 1.3.

Таблиця 1.3.

Тварина	Де живе?		Як рухається?			Чим живиться?		До якого класу належить?	
	На суходолі	У воді	Плаває	Літає	Ходить	М'ясом	Рослинами	Звірі	Птахи -Риби
Качкодзьоб									
Щука									
Лисиця									

На етапі актуалізації молодші школярі обговорюють дві відомі тварини і заповнюють таблицю за допомогою позначок («+» – для підтвердження,

«-» – для заперечення ознаки) для кожної тварини відповідно певної характеристики. Потім, перед розповіддю вчителя чи читанням тексту, діти пропонують свої позначки щодо ознак нової тварини («+» – для підтвердження, «-» – для заперечення ознаки, «?» – якщо не знають відповіді або, щоб відмітити, що вони не впевнені стосовно певної характеристики).

Потім учні шукають інформацію в інших джерелах про нову тварину, читають текст або слухають розповідь учителя (етап усвідомлення змісту).

Після одержання нової інформації про досліджуваний об'єкт (у нашому випадку качкодзьоб) учитель з учнями обговорюють та колективно чи індивідуально заповнюють таблиці. Молодші школярі перевіряють, чи правильні були їхні передбачення та чи є відповідними ті позначки, які вони поставили на етапі актуалізації (етап рефлексії).

5. «Кубування». Необхідно виготовити куб, на гранях якого записані назви основних розумових операцій:

- опишіть це;

Кит										
Кінь										
Орел										

8. «Написання звіту з використанням різних джерел». Цей метод допомагає учням скласти звіт так, щоб дослідження починалося з власних запитань, відповіді на які можна шукати в кількох джерелах. Метод використовується для розвитку самостійності на уроках «Я досліджую світ».

1. Пропонується тема.
2. Готується таблиця, наприклад таблиця 1.5.

Таблиця 1.5

Питання	Підручник 1	Підручник 2	Журнали, газети, енциклопедії, довідники тощо	Інтерв'ю

3. У першій колонці в кожному рядку зазначаються певні твердження або питання, на які треба знайти відповідь (питання можна формулювати індивідуально, в парах і групах, у початкових класах вони можуть бути запропоновані вчителем).

4. Коли таблиця заповнена, можна буде писати звіт (якщо, користуючись різними джерелами, учні помітять розбіжність думок стосовно одного і того ж питання, вони повинні перейти на чийсь позицію або запропонувати свою точку зору).

5. Писати можна, користуючись методом «чернетки».

9. «Мозкова атака». Суть методу полягає в тому, що необхідно висловити чималу кількість ідей за невеликий проміжок часу, обговорити та здійснити їхній відбір. Наприклад: використання названого методу під час вивчення теми «Тварини»:

- індивідуальна мозкова атака – запишіть усе, що ви знаєте про тварин.

- мозкова атака у парах – поділіться своїми враженнями з сусідом.

- мозкова атака у групах – обговоріть цю тему у групах. Запишіть все, що ви знаєте, на аркушах паперу, класифікуючи інформацію.

«Дискусія». Досить актуальним методом формування критичного мислення є різні види дискусій, дебатів, які дозволяють добирати аргументи для розв’язання проблеми, ефективно розв’язувати проблеми через самовираження, розвивати комунікативні навички, вчитися аналізувати ситуацію.

Хід дискусії: оголошується проблемне питання дискусії. У групі одна пара обирає позицію «ЗА», інша – «ПРОТИ». Кожна пара обговорює свою позицію, добирає аргументи на її підтримку. Через певний час утворюються нові пари, які складаються з учасників, що займали одну й ту ж саму позицію, але з інших груп. Учасники в нових парах порівнюють свої аргументи, додають, якщо потрібно нові. Учасники повертаються до своїх початкових пар, маючи «удосконалений список» аргументів. Проводиться дискусія у своїй групі серед двох пар. Кожний учасник дискусії викладає власну позицію, скориговану під час дискусії, у вигляді есе.

«Діаграма Венна» – техніка графічного подання інформації, що виявляється під час обговорення двох ідей або текстів, між якими існують спільні та відмінні риси.

Інформацію представимо у вигляді двох або кількох кіл (Рис.1.2), які накладають одне на одне пропорційно до збігу/відмінностей, виявлених у процесі обговорення.

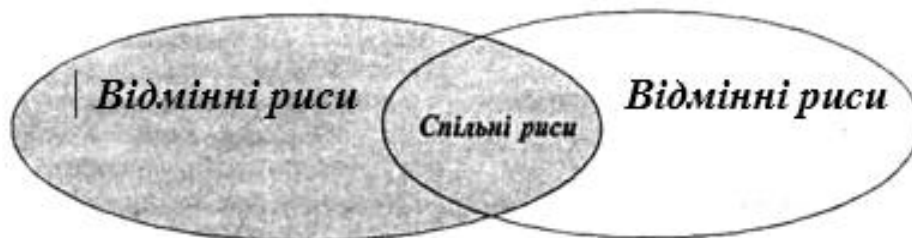

Рис. 1.1. Графічне подання інформації

Учитель пропонує тему для обговорення, порівнюючи її з іншою, вже відомою молодшим школярам. Індивідуально, в парах або групах учні малюють кола та пишуть необхідний текст або слова. Частина кіл, які збігаються, можна виділити штрихом або кольором. На них пишуть аспекти збігу. Учні усно коментують усі випадки розбіжності в думках стосовно діаграми. Наприклад: - Що спільного є у будові рослин?

Отже, впровадження технології розвитку критичного мовлення на уроках «Я досліджую світ» у початковій ланці освіти є складним процесом, який сприяє одночасному формуванню важливих компетентностей учнів і розвитку їхнього мислення, що вимагає ретельної підготовки. Крім того, учень, який має достатній рівень розвитку критичного мислення, готовий до здійснення ефективної взаємодії та здатний приймати оптимальні рішення в житті. З метою доцільного використання технології розвитку критичного мислення вчителю потрібно теоретично й практично познайомитися та вивчити дану технологію й особливості застосування її в процесі навчання.

Висновок до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури підтверджує, що досить актуальною та важливою є проблема розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Критичне мислення розглядається як уміння об'єктивно оцінювати чужі й власні думки, перевіряти положення й висновки.

На розвиток мислительної сфери молодшого школяра впливають методи та засоби навчально-виховного процесу, які сприяють формуванню життєвої стратегії.

У результаті застосування технології критичного мислення в учнів виробляється аналітичне мислення, розвиваються креативні здібності, збагачується інтелект. Технологія розвитку критичного мислення дозволяє в умовах сучасного уроку виховати особистість, активну, комунікативно компетентну, підготовлену до майбутньої життєвої комунікації, здатної

розв'язувати проблеми і приймати конкретні рішення в змінених обставинах спілкування.

Уведений новий Державний стандарт початкової освіти змінює методика викладання, зміст і результати навчання школярів. За інноваційним Стандартом передбачено підтримку дітей, співпрацю учня й учителя, розвиток у школярів самоповаги, критичного мислення та впевненості в собі. «Усе, що перебуває у взаємному зв'язку, має викладатися в такому самому зв'язку. Усе, що пов'язано між собою, має бути пов'язано постійно й пропорційно розподілено між пам'яттю, розумом, і мовою. Усе, чого навчають людину, повинно бути не частковим і розрізненим, а єдиним і цілісним» [13].

Упровадження технології розвитку критичного мовлення на уроках «Я досліджую світ» у початковій ланці освіти є складним процесом, який сприяє одночасному формуванню важливих компетентностей учнів і розвитку їхнього мислення, що вимагає ретельної підготовки. Крім того, учень, який має достатній рівень розвитку критичного мислення, готовий до здійснення ефективної взаємодії та здатний приймати оптимальні рішення в житті. З метою доцільного використання технології розвитку критичного мислення вчителю потрібно теоретично й практично познайомитися та вивчити дану технологію й особливості застосування її в процесі навчання.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПАНУВАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ІНТЕГРОВАНИМ КУРСОМ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

2.1. Стан сформованості критичного мислення в учнів початкових класів

Теоретичний аналіз з проблеми дослідження переконливо довів, що використання вчителями різноманітних видів вправ на уроках «Я досліджую світ» в початкових класах і розвиток критичного мислення сприяє тому, що молодші школярі відчувають себе цікавою особистістю, у них пробуджується прагнення до спільної організації життя в класному колективі, формується здатність довести свою позицію й приймати думку іншого, якщо вона більш ґрунтовніша.

У зв'язку з цим нами було організовано емпіричне дослідження ефективності використання технології розвитку критичного мислення як засобу активізації навчальної діяльності молодших школярів.

Метою експериментального дослідження було перевірити ефективність застосування технології розвитку критичного мислення для опанування учнями початкових класів інтегрованим курсом «Я досліджую світ» за традиційних умов організації навчального процесу. Для досягнення визначеної мети виділимо такі завдання:

1) визначити вихідний рівень сформованості критичного мислення молодших школярів до формувального впливу;

2) на основі теоретично обґрунтованих засобів технології спроектувати й реалізувати діяльність школярів, яка спрямована на розвиток у них критичного мислення;

3) визначити рівень сформованості критичного мислення молодших школярів після формувального впливу.

Експериментальне дослідження проходило в три етапи:

1) констатувальний етап експерименту, мав на меті визначити рівень сформованості критичного мислення молодших школярів до формувального впливу. Для цього ми дібрали завдання, виконання яких дозволило розподілити учнів за рівнями розвитку критичного мислення.

2) Формувальний етап експерименту полягав у впровадженні в освітній процес початкової школи різноманітних засобів технології розвитку критичного мислення для опанування учнями початкових класів інтегрованим курсом «Я досліджую світ».

3) Контролюючий етап експерименту був спрямований на визначення ефективності впровадження в освітній процес різноманітних засобів з метою підвищення рівня розвитку критичного мислення молодших школярів.

З метою виявлення рівня розвитку критичного мислення молодших школярів нами було проведено дослідження на базі загальноосвітньої школи №32 м. Суми. У експерименті брали участь учні 2-А класу (32 учні) – контрольна група та учні 2-Б класу (30 учнів) – експериментальна група. Усього було охоплено експериментом 62 учні других класів і учителі початкової ланки освіти.

На даному етапі ми визначили такі завдання:

- скласти програму експериментального дослідження;
- обґрунтувати критерії, показники та рівні розвитку критичного мислення молодших школярів;
- охарактеризувати за критеріями та показниками рівень розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».

Для оцінки рівня сформованості критичного мислення молодших школярів нами було виділено критерії та показники критичного мислення, які представимо в таблиці 2.1.

Визначені критерії та показники дозволили нам розподілити учнів за трьома рівнями розвитку критичного мислення: початковий, середній і високий.

Критерії та показники критичного мислення

Критерії	Показники
Здатність до узагальнення, порівняння ознак предметів та явищ	Аналітичні уміння
Здатність до об'єктивного оцінювання та альтернативності	Уміння знаходити суперечності
Здатність адаптуватися до змінених умов під час вирішення проблеми	Гнучкість мислення, уміння працювати з інформацією

1. До високого рівня розвитку критичного мислення ми віднесли молодших школярів, які можуть легко об'єднувати предмети за спільною ознакою та виділяти зайві; знаходити подібності та відмінності предметів, виділяють зовнішні ознаки предметів; міркують та роблять висновки; порівнюють. Учні легко пояснюють і виявляють причини помічених помилок. Виділяють самостійно головне. Відмовляються від готових алгоритмів і шукають власний спосіб вирішення проблеми. Можуть самостійно організуватися для досягнення кінцевої мети, висловлювати власну точку зору. Виявляють в повній мірі здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.

2. До середнього рівня розвитку критичного мислення ми віднесли молодших школярів, які можуть об'єднувати предмети за спільною ознакою та виділяти зайвий предмет серед групи предметів; знаходити відмінності та подібності, виділяти зовнішні ознаки предметів, порівнювати їх. Можуть епізодично фіксувати помилки. Самостійно виділяють головне, але не завжди. Іноді відмовляються від готових алгоритмів, шукаючи свій спосіб вирішення проблеми; висловлюють власну точку зору, здатні до самостійної організації для досягнення проміжних цілей. У деяких сферах виявляють здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.

3. Молодші школярі з початковим рівнем розвитку критичного мислення мають наступні характеристики: не можуть за спільною ознакою об'єднувати предмети та виділяти зайвий серед групи предметів; виділяти зовнішні ознаки предметів, знаходити відмінності та подібності, порівнювати. Учні неспроможні виявляти очевидні помилки. Тільки за допомогою вчителя виділяють головне. Відсутнє вміння перевірити наявні дані. Не можуть висловити власну точку зору, мають слабку здатність до самоорганізації. Відсутня здатність до рефлексивно-оціночної діяльності.

Для того, щоб учителі початкової ланки освіти мали змогу належним чином розвинути критичне мислення, вони повинні бути добре підготовленими до цього, знати індивідуальні особливості дітей певного віку. Саме методи, умови й технології навчання, які будуть використовувати вчителі у процесі навчання, сприятимуть розвитку критичного мислення молодших школярів.

У анкетуванні взяли участь 10 учителів початкових класів.

З метою визначення готовності вчителів до формування критичного мислення ми запропонували їм відповісти на кілька запитань (Додаток А). Так, відповідаючи на питання: «Що таке критичне мислення?» частина вчителів початкових класів (40%) висловили думку, що «критичне мислення – це мислення, яке спрямоване на самовдосконалення», «це вміння використовувати різні способи розумової діяльності», «це мислення, яке допомагає обмірковувати та приймати незалежні рішення». Були вчителі, які не дали відповідь на це питання.

Відповідаючи на наступне питання «Чи використовуєте Ви в своїй роботі завдання та вправи для розвитку критичного мислення в учнів?». 40% учителів використовують вправи для розвитку критичного мислення, бо це сприяє формуванню комунікативних умінь учнів, діти вчаться аналізувати, доводити свою позицію, переконувати, синтезувати. Здебільшого була названа групова робота, «Робота в парах», «Мікрофон», «Взаємні запитання».

«Назвіть, які риси критичного мислення в своїх учнів Ви розвиваєте і як Ви це робите», лише невелика частина вчителів (40%) розуміючи сутність поняття «критичне мислення», пов'язують його з розвитком інших властивостей учнів – творчого мислення, логічного. У їхніх відповідях прозвучало, що: «Вчити критично мислити й розвивати мислення молодших школярів – значить розвивати в них художнє (образне), логіко-аналітичне (математичне мислення), не допускати односторонності, направляти розумовий розвиток кожного школяра в русло, що найбільшою мірою відповідає його природним здібностям»; «На мою думку критичне мислення – це творче мислення».

Більшість учителів виділили наступні ознаки – критичне ставлення до себе, вміння бачити свої помилки та адекватно ставитися до них (49,4%); висловлення адекватної оцінки своїх знань, якості вирішення навчальних завдань назвали 31,2% вчителів; вміння виявити власні помилки у вирішенні завдань – 22,1% учителів; прагнення до знаходження кращих варіантів розв'язання навчальних завдань і вміння внести свою думку в розв'язання проблеми назвали 19% учителів; прагнення до самостійного осмислення навчального матеріалу – 16 % учителів; аргументоване висловлювання думок і прагнення до розуміння причин виділили 6 % учителів

На наступне питання анкети «Як учителі розвивають критичне мислення в своїх учнів?» учителі говорили про свою роботу замість характеристики способів формування критичного мислення. Відповіді були такі: «Я працюю над розвитком критичного мислення школярів» – 40% ; «Як я це робитиму, якщо в мене багато учнів у класі й вони такі різні» – 8,0%; «Чому я повинна змінювати щось в своїй роботі? Мої учні завжди були успішними» – 21,2%; «На підготовку до уроків я й так витрачаю багато часу» – 11,1%.

Отже, проаналізувавши відповіді вчителів можна відмітити, що проблема розвитку критичного мислення в школярів ще не набула для частини вчителів важливого значення, а тому під час опитування вони не виявили готовності до розв'язання цього завдання.

Відповідаючи на питання «Як би Ви оцінили свій рівень компетентності щодо формування критичного мислення та уроках?», більшість учителів вважають себе компетентними в цьому питанні – 78,5%, але посередній рівень має лише 21,5% опитаних.

Аналіз результатів анкетування вчителів початкової школи показав, що не для всіх учителів критичне мислення набуло важливого значення у навчально-пізнавальній діяльності.

Щоб з'ясувати рівень сформованості вміння молодших школярів працювати з інформацією, ми запропонували їм виконати тест (Додаток А), який містив чотири завдання різного рівня з варіантами відповідей. Кожен учень другого класу обирав судження, що розкривало його вміння класифікувати, виділяти істотні ознаки, проводити аналогії й робити узагальнення. Ключем була кількість балів за певний варіант відповіді на запитання тесту. Проведене дослідження дозволило всіх учнів об'єднати в три групи: високий, середній і початковий рівні здійснення категоризації.

На основі тестування було встановлено, що у контрольній групі 25% учнів мають високу здатність до здійснення категоризації, у експериментальній – 26,6%. Відповідно у 75% учнів контрольної групи та 73,4% експериментальної групи здатність до категоризації сформована меншою мірою.

Результати, одержані в результаті тестування, представимо в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості вміння молодших школярів працювати з інформацією

Рівні	Контрольний клас		Експериментальний клас	
	абс. число	знач. у %	абс. число	знач. у %
Високий	8	25,0	8	26,6
Середній	15	46,8	12	40,0
Початковий	9	28,2	10	33,4

Для виявлення в молодших школярів рівня сформованості умінь здійснювати порівняння ознак предметів і явищ, узагальнення, нами була

запропонована методика В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення» (Додаток Б).

Дана методика мала на меті виявити та встановити рівень розвитку критичного мислення школярів у цілому, з'ясувати можливості молодших школярів здійснювати порівняння ознак предметів і явищ, узагальнення, визначити рівень розвитку вмінь знаходити відмінне й подібне, аналізувати, доводити власну точку зору, виконувати завдання на міжпредметній основі. У ході експерименту молодшим школярам пропонувалися тестові завдання, кожне з яких складалося з десяти під-завдань міжпредметного характеру. Учень повинен був визначити один із варіантів відповідей та записати його на аркуші.

Оцінювання результатів тестування здійснювалося за відповідною шкалою. Результати виконаного тесту дозволили розподілити молодших школярів за трьома рівнями та було встановлено, що в контрольній групі 20% учнів мають високу здатність до здійснення аргументації та аналізу, в експериментальному – 26,6% школярів. Встановлено, що в 80% учнів контрольної групи та 73,4% учнів експериментальної групи здатність до аналізу та аргументації сформована меншою мірою.

Результати, одержані в результаті тестування, представимо в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості вміння молодших школярів здійснювати узагальнення, порівняння ознак предметів та явищ

Рівні	Контрольний клас		Експериментальний клас	
	абс. число	знач. у %	абс. число	знач. у %
Високий	7	20,0	8	26,6
Середній	13	42,2	11	36,7
Початковий	12	38,8	11	36,7

Метою наступного діагностичного завдання було визначення рівня сформованості вміння давати об'єктивну оцінку та до змінених умов швидко адаптуватися (Додаток В).

Завдання складалося з робочого аркуша «Пізнай мене краще», розділеного на кілька частин з відповідними питаннями міжпредметного характеру. Кожен учень мав заповнити всі частини аркуша за відведений час і зашифрувати відповіді за допомогою математичних виразів.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості вміння молодших школярів здійснювати
узагальнення, порівняння ознак предметів та явищ

Рівні	Контрольний клас		Експериментальний клас	
	абс. число	знач. у %	абс. число	знач. у %
Високий	7	20,0	8	26,6
Середній	13	42,2	11	36,7
Початковий	12	38,8	11	36,7

Блоки, представлені на робочому аркуші, дозволили нам проаналізувати рівень сформованості вміння учнів не лише працювати з інформацією різного виду, а й визначити рівень розвитку вміння інтерпретувати інформацію у новий освітній продукт діяльності.

Аналіз результатів дослідження дозволив визначити рівні сформованості вміння молодших школярів здійснювати рефлексію та підводити підсумки на міжпредметній основі:

До високого рівня ми віднесли школярів, які заповнили всі частини робочого аркуша. До середнього рівня ми віднесли школярів, які заповнили всі частини робочого аркуша, але не все заповнено правильно. Зустрічаються помилки.

Початковий рівень – учні заповнили не всі частини робочого аркуша, а більшість виразів містили помилки.

Результати тестування показали, що 29,2% учнів у контрольному класі мають високу здатність до підведення підсумків і здійснення рефлексії, а в експериментальному – 33,3% учнів. 70,8% школярів контрольного класу та 66,7% експериментального класу здатність до здійснення рефлексії та підведення підсумків у розв’язанні проблеми сформована меншою мірою.

Результати, одержані в результаті тестування, подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості вміння молодших школярів надавати об’єктивну оцінку поставленій задачі

Рівні	Контрольний клас		Експериментальний клас	
	абс. число	знач. у %	абс. число	знач. у %
Високий	9	29,2	11	33,3
Середній	15	43,8	12	40,0
Початковий	8	27,0	7	26,7

Аналіз результатів показав, що відповідно першого показника – вміння молодших школярів працювати з інформацією, більшість учнів знаходяться на середньому (КК – 46,8%, ЕК – 40%) та високому (КК – 25%, ЕК – 26,6%) рівнях, тоді як 28,2% учнів контрольної групи та 33,4% учнів експериментальної знаходяться на початковому рівні. Відповідно до наступного показника – вміння другокласників здійснювати узагальнення, порівняння предметів, ознак і явищ – більшість учнів знаходяться на середньому (КК – 42,2%, ЕК – 36,7%) та початковому (КК – 38,8%, ЕК – 36,7%) рівнях, 20% учнів контрольної групи та 26,6% експериментальної знаходяться на високому рівні. Відповідно наступного показника – вміння молодших школярів здійснювати об’єктивну оцінку та швидко адаптуватися до змінених умов – більша частина учнів другого класу знаходяться на середньому (КК – 43,8%, ЕК – 40%) й високому (КК – 29,2%, ЕК – 33,3%) рівнях, 27% учнів контрольної групи та 26,7% експериментальної групи знаходяться на початковому рівні.

Отже, порівнюючи результати за визначеними показниками, ми можемо зробити висновок, що більшість учнів контрольного та експериментального класів знаходяться на середньому та високому рівнях сформованості критичного мислення.

Для більшої наочності узагальнений розподіл учнів за рівнями розвитку їхнього критичного мислення на уроках «Я досліджую світ» за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту представимо в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл молодших школярів за рівнями розвитку критичного мислення молодших школярів (констатувальний експеримент)

Рівні	Контрольний клас		Експериментальний клас	
	абс. число	знач. у %	абс. число	знач. у %
Високий	7	21,9	18	26,7
Середній	15	46,9	12	40,0
Початковий	10	31,2	10	33,3

Проведення констатувального етапу педагогічного експерименту дозволяє нам зробити наступні висновки: проблема розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є актуальною і потребує варіантів вирішення.

2.2. Шляхи реалізації технології критичного мислення у процесі навчання «Я досліджую світ» молодших школярів

Критичне мислення є основною складовою формування особистості, яка здатна критично сприймати навколишній світ, аналізувати, робити власний свідомий вибір.

У Концепції Нової української школи наголошується, що критичне мислення є одним із важливих завдань навчального процесу.

З педагогічної точки зору критичне мислення — це сукупність мисленнєвих операцій, що характеризує здатність людини:

- аналізувати, синтезувати, порівнювати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- ставити запитання, бачити проблеми;
- висувати гіпотези та оцінювати альтернативи;
- ухвалювати рішення, робити свідомий вибір і обґрунтовувати його.

Одним із шляхів уходження нашої країни до світового освітнього простору є реформування освіти з орієнтацією на технологію розвитку критичного мислення.

Технологія розвитку критичного мислення спрямована на спільну працю вчителя й учня, діяльність самого учня, а також на створення комфортних педагогічних умов, які сприяють зняттю психологічної напруги. Технологія розвитку критичного мислення має на меті сприяти реалізації потреб учня, вчить самостійно вирішувати їхні проблеми, а також навчає критично оцінювати власну діяльність.

Стратегії розвитку критичного мислення потрібно впроваджувати з перших днів навчання дітей у школі. Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його навчальних завдань і предметного наповнення. Уже з 1-го класу доцільно добирати цікаві завдання для дітей, що сприятимуть розвитку свідомо й критично мислити, ухвалювати обґрунтовані й швидкі рішення. Обов'язковою формою діяльності дітей на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі є групова робота, що дозволяє обмінюватися ідеями, уміти спілкуватися, поважати думку інших, налагоджувати контакт з будь-якою особистістю.

Для молодших школярів потрібно добирати цікаві завдання з урахуванням їхнього рівня розвитку. Вони повинні збуджувати її думку, максимально розвивати самостійність дитини. Урок повинен мати пізнавальний характер, що сприяє підвищенню дослідницького інтересу школярів. Технологія критичного мислення повинна готувати дітей нового покоління, які розмірковують, спілкуються, чують та слухають інших. Під час

використання названої технології діти значно краще засвоюють знання, бо стратегія розвитку критичного мислення розрахована на творчий, вдумливий процес пізнання навколишнього світу, на постановку проблеми та пошук її розв'язання, а не на запам'ятовування.

Застосування технології розвитку критичного мислення сприяє підвищенню мотивації до навчання. Молодші школярі ефективніше здобувають нові знання, бо їхній пізнавальний інтерес задовольняється. Навіть у складних інтелектуальних завданнях вони бачать можливості для навчання. Школярі шукають шляхи застосування навичок критичного мислення та намагаються їх використовувати в повсякденному житті.

Зазначена технологія дає змогу ефективніше формувати в учнів різноманітні ключові компетентності.

За своєю сутністю технологія формування критичного мислення вимагає від учнів: шукати, компонувати й застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел; виробляти вміння діяти й ухвалювати рішення самостійно чи в команді; застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; розв'язувати конфлікти; формує бажання й здатність самостійно вчитися; розвивати критичне мислення й прагнення до та саморозвитку й творчості.

Правильно організоване освітнє середовище сприяє активній навчальній діяльності, інтелектуальному розвитку учнів, дає змогу кожній дитині повірити в свої здібності, сили, навчитися взаємодіяти з однокласниками, розуміти й оцінювати їхні вчинки й почуття – це і є основою навчання.

Форми уроку технології критичного мислення відрізняються від уроків традиційного навчання. Школярі стають головними на уроках розвитку критичного мислення, вони пригадують, думають, читають, обговорюють прочитане, діляться думками один з одним, пишуть, а не слухають учителя й сидять пасивно. Прийоми технології критичного мислення дозволяють зробити школярів самостійнішими, відповідальніше й творчо ставитися до навчання, критично мислити.

Головне завдання, яке повинен вирішити вчитель як наставник – сформувати особистість, яка підготовлена до життя у світі, яке постійно змінюється, здатна навчатися все життя, приймати швидко рішення, самовдосконалюватися. Саме розвинене критичне мислення, на нашу думку, може навчити школярів аналізувати, спостерігати, пояснювати.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам зробити висновок, що критичне мислення – це вміння використовувати певні прийоми опрацювання інформації, що надають можливість отримати бажаний результат.

До основних ознак критичного мислення відносяться такі вміння:

- 1) робити логічні умовиводи;
- 2) ухвалювати обґрунтовані рішення;
- 3) оцінювати позитивні та негативні риси як отриманої інформації, так і самого розумового процесу;
- 4) бути спрямованим на результат.

Знаючи, що навчити дітей критично мислити неможливо застарілими, пасивними методами навчання, ми використовували на уроках «Я досліджую світ» інтерактивні методи навчання.

Ми розробили структуру уроку розвитку критичного мислення, що допомогла нам чітко визначитися, які методи й прийоми будемо використовувати на певному етапі уроку (рис.2.1.).

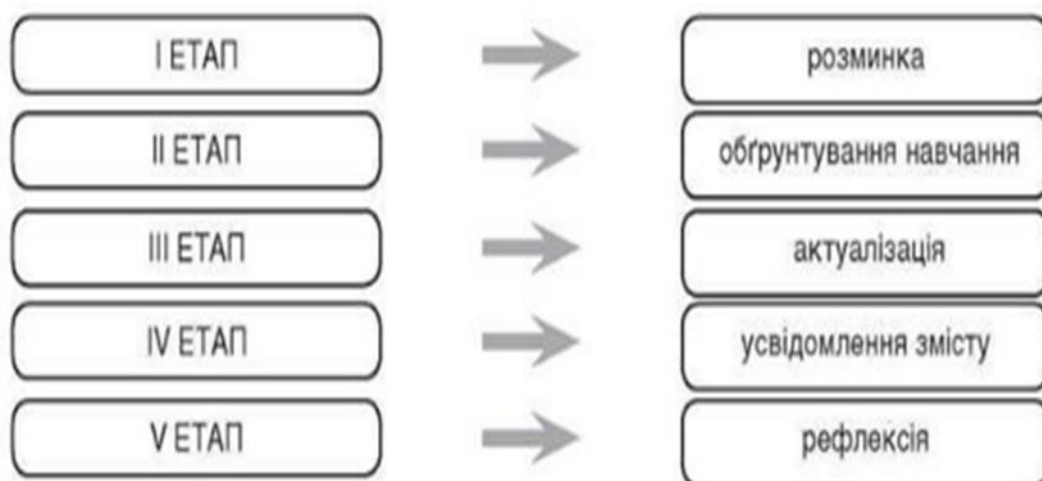

Рис. 2.1. Структура уроку розвитку критичного мислення

На I етапі уроку «Я досліджую світ» – розминка, ми використовували такі методи й прийоми критичного мислення:

«*Мозковий штурм*» – дозволяє дітям колективно обговорювати поставлені завдання, швидко висловлювати власні думки, знаходити правильні рішення. Інколи на уроках «Я досліджую світ» ми використовували прийом «*Кошик ідей*», що схожий на «Мозковий штурм».

Так, вивчаючи тему «Нежива природа. У світі тіл і речовин. Тіла та речовини», на етапі уроку узагальнення й систематизації знань ми використовували технологію «*Мозковий штурм*» Третьюкласники повинні були знайти відповіді на питання:

- У яких станах може перебувати вода?
- Як називається водна оболонка Землі?
- Що змушує воду переходити з одного стану в інший?
- Чи будуть змінюватися властивості води, якщо вона змінила стан?
- Чому не можна залишати в морозилці скляний посуд з водою?

«Мозковий штурм» ми використовували й під час вивчення теми: «Яка має бути поведінка в закладах культури?»

- Які ви знаєте громадські місця? (Театр, магазин, пошта, ринок, банк, музей, виставка).

На дошці представлені ілюстрації громадських місць.

- Підніміть руку, хто із вас відвідував усі ці громадські місця?
- Чи звертали ви увагу на те, як поведуть себе діти в театрі, кіно, громадському транспорті?
- Ви байдуже ставитеся до негативних вчинків оточуючих, чи це вас певною мірою хвилює?

- А як слід поводитися у громадських місцях?

- Чи хочете ви більше про це знати?

- То яка ж тема нашого уроку?

Прийом «*Чи вірите ви в те, що?...*». Ми пропонували школярам запитання, що відносилися до теми уроку, вони повинні були дати відповідь «Так» чи «Ні». Наприклад:

... восени листя жовтіє через похолодання;

... листя, що впали, можуть пошкодити ґрунт тощо.

Вправа «Спіймай настрої». Учні передбачали, що цікавого подарує їм урок і чому.

«Асоціативний куц» – діти висловлювали власні асоціації відповідно теми уроку.

Під час вивчення теми: «Значення води в житті людини» ми використали вправу Асоціативний куц «Вода»:

1. Вода (Здоров'я, чистота, свіжість, ліки. їжа, життя).

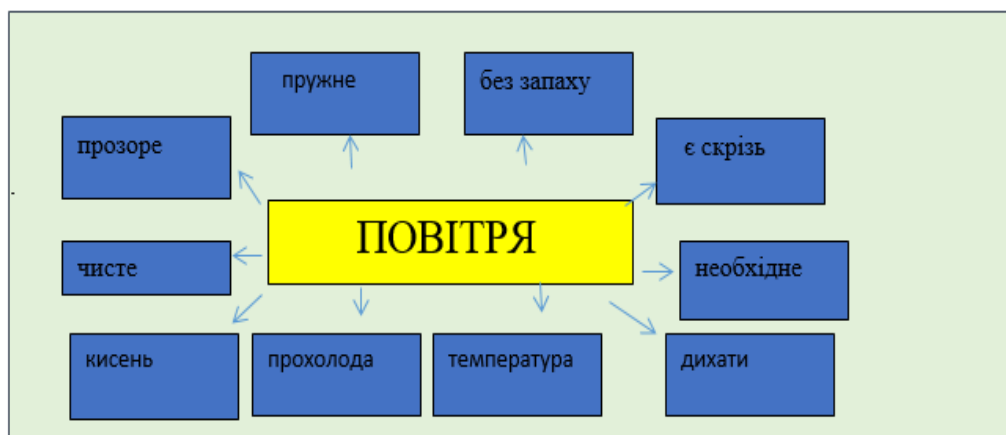
2. Властивості води:

Під час вивчення теми « Чому буває вітер?» ми використовували прийом «Асоціативний куц».

Поставили дітям питання: Що приходить вам на думку, коли ви чуєте слово «повітря?»

Діти по черзі відповідали. А ми записували відповіді та сформували таку схему:

На уроках «Я досліджую світ» ми використовували методичний прийом «Знаю – хочу дізнатися – дізнався» на етапі систематизації та узагальнення знань. Цей метод дозволив нам співставити вже знайому інформацію з новою. Третьюкласники, заповнювали таблицю з трьох стовпчиків, при цьому вони повинні були чітко уявити інформацію, що їм потрібно дізнатися та в'яснити, чи здійсняться наприкінці уроку їхні очікування.

Так, вивчаючи тему «Які бувають рослини» ми поставили третьокласникам запитання: «Що ви знаєте про кімнатні рослини?». Збираючи відповіді у загальному колі, так заповнили першу колонку таблиці. Після цього ми звернули увагу на останню колонку таблиці й поставили дітям запитання: «Що ви дізналися на сьогоднішньому уроці?». Після цього запропонували учням порівняти другу та третю колонки. Якщо залишилися нерозкриті запитання, то ми, обговорюючи, дали на них відповідь, або пропонували школярам зайти на них відповіді самостійно й розповісти про результати на наступному уроці.

Під час вивчення теми «Які властивості має повітря» третьокласники заповнювали таблицю (табл. 2.6.)

Таблиця 2.6.

Які властивості має повітря

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
-Повітря прозоре, безбарвне.	-Чи має повітря інші властивості?	-При нагріванні повітря розширюється.

-Повітря не має запаху, смаку.	-Чи легке повітря?	-При охолодженні повітря стискається.
-Повітря пружне.	-Якщо повітря прозоре, то чому небо блакитного кольору?	-Колір небу дають частинки газів, на які потрапляють промені сонця.
-Повітря є в ґрунті, воді, всередині організмів.		-Повітря важке, але ми не відчуваємо це, оскільки в нашому тілі теж є повітря.
-Без повітря не можуть існувати люди, рослини, тварини.		

«Чарівна скринька» – діти за допомогою запитань дізнавалися про предмет, захований у чарівній скриньці, та встановлювали як він пов'язаний із темою уроку.

«Контрольне запитання» – третьокласникам ми пропонували кілька запитань. Вони повинні були обрати те, що найкраще підходить до теми уроку та буде найцікавішим для них.

На II етапі – обґрунтування навчання – ми добирали такі прийоми й методи, що сприяли розв'язанню проблемного питання через життя та як можна застосувати отримані знання у повсякденному житті.

«Кубування» – цей метод передбачає використання кубика, де на гранях були надписи: «Опиши!», «Порівняй!», «Знайди асоціації!», «Проаналізуй!», «Застосуй!», «За чи проти?»).

Вивчаючи тему «Які властивості має повітря», на етапі рефлексія ми використали метод «Кубування» (табл. 2.7.)

Таблиця 2.7.

Кубування

1.Опишіть повітря. -Що ви бачите? -Колір, форма, розмір.	4.Проаналізуйте це. -Чому потрібно дбати про чистоту повітря?
2.Порівняйте повітря.	5. Знайдіть застосування.

-На що воно подібне? -Від чого й чим воно відрізняється?3.	-Яке значення повітря в житті природи (живої й неживої)?
3.Встановіть асоціації. -Про змушує думати? -Який настрої?	б.Запропонувати аргументи «за» і «проти». -Потрібне повітря чи ні?

«Встанови зв'язок» – учням ми пропонували встановити зв'язок поставленої проблеми із життям чи певною життєвою ситуацією.

III етап уроку передбачає активну роботу учнів щодо розв'язання поставленої проблеми. Тут доцільним було використання нами таких методів та прийомів.

«Генератор ідей» ми використовували на етапі актуалізації уроку «Я досліджую світ».

Це прийом організації індивідуальної та групової роботи учнів на початковому етапі уроку, який допомагав актуалізувати у них знання й досвід. Спочатку ми просили учнів пригадати й записати в зошиті все, що знають з даної проблеми (індивідуальна робота тривала 1- 2 хв.). Потім школярі обмінювалися інформацією в парах або групах (групова робота, час на обговорення не більше 3 хв.). Обговорюючи питання, молодші школярі повинні були визначити, у чому їхні думки збігаються, а де виникли розбіжності. Далі кожна група по колу називала якусь одну відомість або факт, не повторюючи раніше сказаного. Складали список ідей, який ми у вигляді тез, коротко, записували на дошці (навіть помилкові і без коментарів). Усі помилки поступово виправляли, засвоюючи нову інформацію.

«Читання з позначками» – діти, читали текст і ставили позначки:

«v» – якщо те, що вони читають, відповідає тому, що вони знають;

«->» – якщо те, що вони читають, суперечить тому, що вони вже знали, або вважали, що знали;

«+» – якщо те, що вони читають, є для них новим;

«?» – якщо те, що вони читають, незрозуміло, або вони хотіли б отримати докладніші відомості з цього питання).

«*Дошка запитань*» – діти вивішували питання, яке в них виникало у процесі розв’язування певної проблеми в спеціально відведене для цього місце.

«*Взаємні запитання*» – після того як прочитали текст підручника, школярі ставили запитання одне одному й відповідали на них. Цю роботу ми проводили в парах або в групах.

«*Перемішайтеся – замріть – об’єднайтеся у пари!*» – ця вправа дала змогу всіх учнів залучити до роботи, вони вільно рухалися класом, а за командою об’єднувалися в пари та висловлювали свої думки з приводу проблемного питання, і так повторювали кілька разів.

«*Есе*» – передбачає написання повідомлення у довільній формі, під час цього збирають інформацію і висловлюють власну думку.

У кінці уроку на тему: «Чому буває вітер?» ми запропонували третьокласникам виконати домашнє завдання: Написати есе на тему «Весняний вітер».

«*Метод ПРЕС*» – може відбуватися й на інших етапах уроку. Метод сприяє виробленню й формулюванню аргументів, висловленню думки з дискусійного питання у виразній формі, переконуючи інших: «Я вважаю, що ...», «Тому, що ....», «Наприклад ...», «Таким чином ...».

Вивчаючи тему: «Природа жива і нежива», ми запитали в третьокласників: Чи правильне твердження «Людина – частина живої природи?»

Учень відповів: - Я вважаю, що людина є частиною живої природи, тому що людина народжується, росте, розвивається, дає потомство й помирає. Отже, ми впевнено можемо сказати, що людина – частина живої природи, бо вона має всі ознаки живих організмів.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ми використовували прийом «Взаємне навчання» – учні виступали у ролі вчителя.

«*Ажурна пилка*» – під час обговорення певного питання діти ставали експертами й намагалися пояснити щось однокласникам.

Під час вивчення теми «Чому буває вітер?» ми використовували цей метод. Спочатку кожен учень працював у «домашній» групі. У домашній групі для кожного учня було поставлено завдання: проаналізувати та засвоїти певну інформацію на такому рівні, щоб учень зміг зрозуміти й чітко пояснити її з метою навчання інших учнів.

Клас ми поділили на 5 груп по 5 дітей. Кожна група попередньо отримала завдання

1. Атмосфера.
2. Чому дує вітер.
3. Види вітрів.
4. Вітер - друг.
5. Вітер –ворог.

Спочатку в домашніх групах діти розповідали інформацію, яку вони опрацювали вдома, доповнювали цікавими фактами один одного. Ми підходили по черзі до кожної групи та доповнювали потрібною інформацією, якщо було потрібно.

Потім в іншій групі, яка називалася експертною, такі учні виступали в ролі «експертів» із питання, над яким вони працювали в домашній групі, пояснювали цю інформацію однокласникам і відповідали на їхні питання. У експертній групі учні також отримували інформацію від представників інших груп. Завдання експертної групи – здійснити обмін інформацією

«Метод шести капелюхів» для розвитку критичного мислення дітей запропонував Едвард де Боно. Це психологічна рольова гра. Учень, одягаючи певний капелюх, вголос або подумки мислить так, як вимагає колір цього капелюха. Учні вчаться мислити про одне й те ж саме з різних позицій, а в результаті отримуємо одну картину. Це простий практичний спосіб розділення процесу на 6 етапів.

Під час вивчення теми: «Корисні копалини рідного краю» ми використовували цей метод у роботі з учнями на уроці «Я досліджую світ»:

-А тепер часу не гаймо, капелюхи одягаймо! Діти! Вдома Ви шукали інформацію з теми «Корисні копалини рідного краю» відповідно до обраного

капелюха. Якими джерелами ви користувалися? (підручники, розповіді батьків, Інтернет, енциклопедія тощо).

Білий капелюх повідомив, що він знайшов чимало матеріалу й хоче ним поділитися у вигляді презентації «Корисні копалини рідного краю».

Червоний капелюх повідомив, що шукаючи відповідь на питання, я дізналася багато цікавого. Як це добре, коли наш край має такі запаси корисних копалин газу, нафти; ми забезпечуємо енергетичну незалежність країни. Наша область промислово розвинута, сільськогосподарська; тому її знають у нашій країні та за її межами; із нафти й конденсату виготовляють пальне для автомобілів.

Чорний капелюх повідомив, що йому не подобається, що відбувається видобування цих корисних копалин, бо: я їду по дорозі, то бачу як горить факел – це випалюють газ, а людям доводиться дихати цими продуктами горіння й часто хворіють.

Жовтий капелюх: це згорає той газ, що не можна технічно використати ніяким чином.

Чорний капелюх: стає отруйною або й зовсім зникає вода в криницях.

Є кілька ділянок на полях, де ведуться розробки родовищ. Там уже нічого не росте. Знищено родючий шар ґрунту. Тварини не живуть.

Жовтий капелюх: але ж, за правилами розробки родовищ, знятий шар ґрунту повертають.

Чорний капелюх: мені це не дуже подобається, бо там їздить технічний транспорт і великі автомобілі, тому дороги в жахливому стані.

Жовтий капелюх: а я задоволена, що у нашій області є корисні копалини, бо: у людей є робота, вони можуть забезпечити свої сім'ї; люди не потрібно шукати роботу далеко від дому; вони отримують заробітну плату, у них є відпустка, вихідні. Робітники можуть поїхати на екскурсію, відпочити на морі.

Зелений капелюх: ти правильно говориш, як все таки добре, що у нас теж є корисні копалини. Я згодний, що наявність родовищ, це наша перевага. Але всі повинні звертати увагу на екологію навколишнього світу, видобутку газу й нафти. Я хотів би створити нові технології видобування, які б не займали

великі площі родючих ґрунтів, не шкодили навколишньому середовищу, щоб люди бережно використовували цей ресурс і кожен з нас відчував переваги наявності нафти й газу у наших краях.

Синій капелюх: наша область багата на горючі корисні копалини і це дуже добре, що вони у нас є. Я склав СЕНКАН.

НАФТА і ГАЗ.

Горючі, необхідні.

Гріють, рухають, створюють.

Життєво важливі надра Землі.

Корисні копалини.

На IV етапі уроку розвитку критичного мислення учні аналізують, усвідомлюють інформацію, визначають її розуміння. Для цього ми використовували такі методики:

«Діаграма Венна» будується на двох або більше великих колах, що частково накладаються одне на одне так, що посередині утворюється спільний простір. Інформацію, що стосується кожної проблеми, фіксують в окремому колі, а в спільну частину записують інформацію, що стосується всіх визначених складових.

На уроках «Я досліджую світ» третьокласники склали Діаграму Венна до теми «Свійські та дикі тварини» (рис. 2.2). Використовуючи цю технологію, ми формували в молодших школярів вміння порівнювати ознаки та особливості, класифікувати об'єкти живої та неживої природи.

«Доповідач – респондент» – двоє учнів виходили до дошки, один з них розповідав, а інший доповнював мімікою та жестами.

«Ручки всередині» – після того, як школяр висловився, він клав свою ручку у центр кола й слухав інших учасників).

«За – проти» – діти висловлювали власні думки відповідно отриманої інформації та займали певну позицію: «За» або «Проти».

Рис. 2.2. Діаграма Вена до теми «Свійські та дикі тварини»

«РАФТ» – розшифровується як роль, аудиторія, формат, тема. Головне завдання третьокласника, виконуючи цю діяльність: висловити, описати та розповісти свої думки на відповідну тему з точки зору певного обраного персонажа й потрібно вжитися в роль. Учень повинен врахувати особливості однокласників, до яких він звертається та вибрати потрібний формат тексту.

РАФТ – педагогічний метод, який допомагає створити письмові тексти за обраною темою, відмінні в тематичному напрямку (табл. 2.8).

Таблиця 2.8.

Таблиця РАФТ

Роль	Аудиторія	Формат	Тема
Хто може написати дану тему (виявлення соціальних груп)	Для кого може бути написано текст? (передбачувана аудиторія)	У якій формі може бути написано текст? (вибір жанру)	Про що текст? (визначення тематики)

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ми використали цю стратегію. Так, на етапі уроку рефлексія дітям треба було написати повідомлення про Південну Америку від імені обраного персонажу (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Таблиця РАФТ

Роль	Аудиторія	Формат	Тема
Пірати	Аборигени	Твір	Рослинний і тваринний світ
Кок	Мешканці України	Вірш	материка, клімат, умови проживання,
Матроси	Мешканці Америки	Повідомлення	природні ресурси, корисні копалини, ландшафт
Джек-горобець	Капітан Салазар	Легенда Лист у пляшці СМС-повідомлення	

Вірш

Ми пірати, ми пірати,
 Люблять нас усі дівчата.
 І хлоп'ята і звірята -
 Це тому, що ми завзяті.
 Хтось гукнув: «Овва, земля!»
 На пальму залізло мавпеня.
 Міцно тримає банан,
 Застиг у шоці капітан.
 Гарячий подув вітерець,
 Зник піратський прапорець.

V етап – закріплення опрацьованого змісту, чи справдилися очікувані результати, складання плану подальших дій. На цьому етапі уроку ми використовували такі прийоми навчання:

«Сенкан» («Синквейн») – це творча робота, у формі короткого вірша. Це форма вільного висловлювання з 5 рядків, що складають за певною схемою.

1. Тема (іменник).
2. Опис (два прикметники).
3. Дія (три дієслова).
4. Ставлення (фраза-чотири слова).
5. Перефразування змісту (одне слово).

Діти склали синквейн на тему: «Мама».

Інтерактивну вправу «Сенкан» ми використовували під час вивчення теми: «Значення води в житті людини».

1. Вода.

Жива, корисна.

Забруднюється, живить, зменшується.

Без води немає життя!

Рідина.

2.«Вода – рятівник»

Цілюща, прозора,

Розчиняє, поливає, напуває,

Без неї загине все живе,

Життя...

3.«Вода – руйнівник»

Бурхлива, небезпечна,

Руйнує, затоплює, знищує,

Людина безсила перед нею,

Стихія...

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ми також використовували такі прийоми: «Рюкзачок» – кожний третьокласник називав, що з того, що він навчився робити на уроці або що він дізнався, він може використати на уроках з інших предметів.

«Мікрофон» – учні змогли спробувати себе у ролі журналістів і ставили питання іншим дітям, відповідно теми й змісту уроку).

Під час вивчення теми: «Значення води в житті людини» ми також використовували вправу «Мікрофон». Школярі відповідали на питання:

- Чому воду називають скульптором земної поверхні?
- Як ви розумієте вислів: «Закрути міцніше кран, щоб не витік океан»?
- Що ви можете зробити для захисту поверхні землі від руйнування водою?
- За що ми можемо подякувати воді? Якою повинна бути природна вода?
- Які висновки щодо збереження води ви зробили для себе?

Так, вивчаючи тему: «Тварини – живі організми. Різноманітність тварин», ми пояснили, що тварини мають особливі ознаки, яких не мають інші живі організми. Тварини переміщуються.

- Цих ознак немає у рослин. Цим вони відрізняються від тварин.
- Що є спільним для тварин і рослин?
- Чим живляться тварини?

Тварини живляться іншими тваринами або рослинами й ростуть до певного часу.

«Рюкзак» – цей метод допоміг нам залучити кожного учня класу до роботи на етапі рефлексії. Ми пропонували дітям на папері стисло записати відповідь на питання: «Які з тих знань, умінь, способів дій, що отримали на уроці, ви візьмете із собою для виконання домашнього завдання, використання на інших уроках, тематичного оцінювання, у житті тощо?». Папірці з відповідями складали у рюкзак. Вибірково знайомилися з відповідями.

Кожна дитина молодшого шкільного віку має певні здібності до чогось, тому завданням учителя є знайти найменші пагінці таланту та їх розвивати. На уроках потрібно використовувати проблемні завдання, що спонукають до роздумів і пошуку певних висновків. Майже на кожному етапі уроку треба розвивати творче мислення: фантазування, розв'язання складних проблемних ситуацій. Процес навчання повинен містити активні форми роботи.

Отже, учитель початкової школи повинен добирати до уроків «Я досліджую світ» такі вправи, які сприятимуть розвитку критичного мислення молодших школярів й стимулюватимуть їхні пізнавальні здібності, надаватимуть дітям можливість вільно висловлювати свої думки, критично аналізувати й шукати правильні відповіді. Важливим тут є процес розумової роботи, різні варіанти досягнення результату, а не кінцева відповідь.

Для дітей початкової школи важливі такі мисленні операції, які є складовою для формування критичного мислення на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»: уміння здобувати знання самостійно, порівнювати, рухатися від конкретного до абстрактного, робити висновки. Тому уроки з використанням різних форм і методів формування та розвитку критичного мислення створюють міцне підґрунтя для цього під час: опрацювання інформації, вибору раціональних способів діяльності, розв'язання задач і проблем, оцінки ситуації.

2.3. Результативність використання технології критичного мислення в процесі навчання учнів початкових класів інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (контрольний етап експерименту)

Організовуючи процес навчання на етапі формувального експерименту, ми спрямовували зусилля на застосування засобів, методів, вправ, завдань для ефективного розвитку критичного мислення школярів експериментальної групи на уроках «Я досліджую світ». У контрольній групі в процесі дослідження освітній процес відбувався без будь-яких використаних нами

умов і засобів критичного мислення, ми проводили заняття за звичайною методикою.

З метою визначення дієвості засобів і методів технології розвитку критичного мислення в рамках Концепції Нової української школи для розвитку критичного мислення в контрольній та експериментальній групах був проведений формувальний експеримент.

Третім етапом нашого педагогічного дослідження був контрольний зріз, який допоміг нам перевірити ефективність розробленої нами дослідно-експериментальної роботи.

На контрольному етапі педагогічного експерименту брали участь два класи 3-А та 3-Б: експериментальний і контрольний. Головною метою контрольного етапу було визначити, чи змінився рівень сформованості критичного мислення учнів експериментального класу на уроках «Я досліджую світ».

На цьому етапі ми проаналізували, обробили та узагальнили отримані результати: порівняли результати контрольних зрізів, експертних оцінок сформованості критичного мислення школярів до та після дослідно-експериментальної роботи та оформили висновки.

Упродовж контрольного зрізу нами була проведена повторна діагностика розвитку критичного мислення третьокласників, ми використовували завдання, які підтвердили, що рівень розвитку критичного мислення третьокласників у експериментальному класі мають позитивну динаміку, а в контрольному класі рівень розвитку критичного мислення майже лишився без змін.

Отримані результати засвідчили, що експериментальна й контрольна групи відрізняються. Упровадження запропонованих нами методик, засобів і вправ для розвитку критичного мислення на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» значно вплинуло на рівень досліджуваного нами психологічного утворення молодших школярів експериментального класу порівняно з контрольним. Щоб конкретизувати результати впливу експериментального навчання на різні аспекти критичного мислення

третьокласників, більш ґрунтовно проаналізуємо результати емпіричного дослідження. Визначення рівня розвитку критичного мислення, за визначеними показниками, на вторинній діагностиці здійснювалося на основі того ж діагностичного інструментарію, що й на констатувальному етапі педагогічного експерименту.

Цілеспрямована й систематична робота зі школярами експериментальної групи над впровадженням у навчальний процес технології критичного мислення з метою розвитку вміння порівнювати ознаки предметів та явищ, працювати з інформацією, здійснювати об'єктивну оцінку, узагальнювати та швидко адаптуватися до змінених умов дала відповідні результати та була оцінена за розробленими критеріями оцінювання. Порівняємо отримані результати за допомогою діаграми (рис. 2.3).

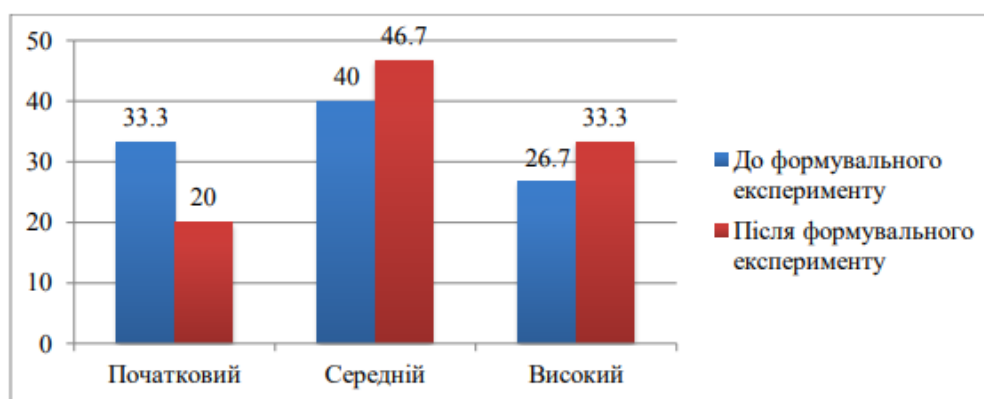

Рис. 2.3. Динаміка розподілу рівнів критичного мислення учнів експериментальної групи

Аналіз результатів експерименту показує позитивну динаміку рівня сформованості учнів працювати з інформацією, узагальнювати, порівнювати ознаки предметів і явищ, об'єктивно оцінювати й швидко адаптуватися до умов, що змінилися. У експериментальному класі кількість молодших школярів з високим та середнім рівнями розвитку критичного мислення збільшилася на 13,3%, а кількість учнів з початковим рівнем зменшилася на 13,3%.

Працюючи над завданнями експерименту, уроки в контрольній групі проводилися в традиційній формі. Щоб простежити динаміку розвитку

критичного мислення третьюкласників до та після формувального експерименту, результати представимо на рисунку 2.4.

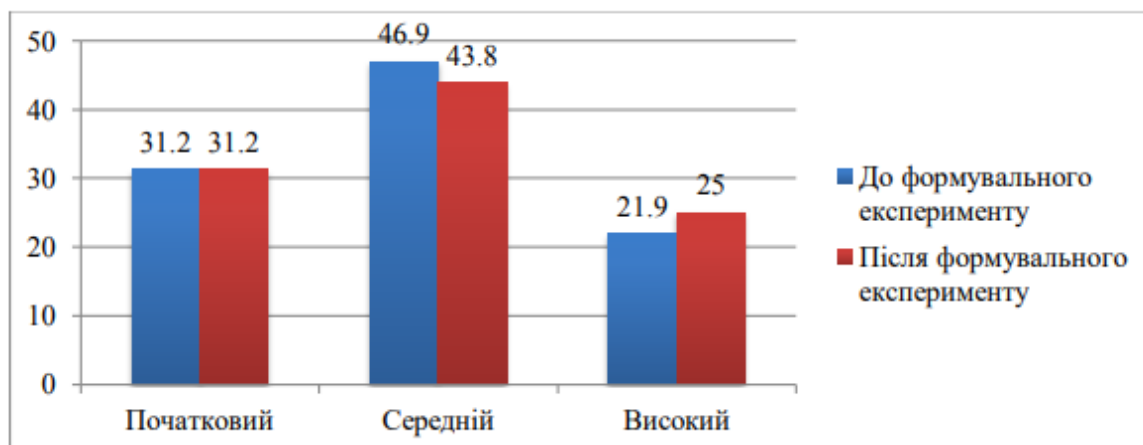

Рис. 2.4. Динаміка розподілу рівнів критичного мислення учнів контрольної групи

Проаналізувавши отримані результати, можемо зробити висновок, що позитивна динаміка розвитку критичного мислення в контрольній групі майже не прослідковується, порівнюючи з результатами в експериментальній групі.

Динаміка ефективності розвитку критичного мислення молодших школярів засобами технології розвитку критичного мислення, в порівнянні з початковою діагностикою відображена у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Динаміка рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів

Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
	Констатувальний етап експерименту		Контрольний етап експерименту		Констатувальний етап експерименту		Контрольний етап експерименту	
	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%	абс. число	%
Високий	7	21,9	8	25	8	26,7	11	33,3
Середній	15	46,9	14	43,8	12	40,0	14	46,7
Початковий	10	31,2	10	31,2	10	33,3	6	20,0

Отримані результати для більшої наочності представлені на рисунку 2.5.

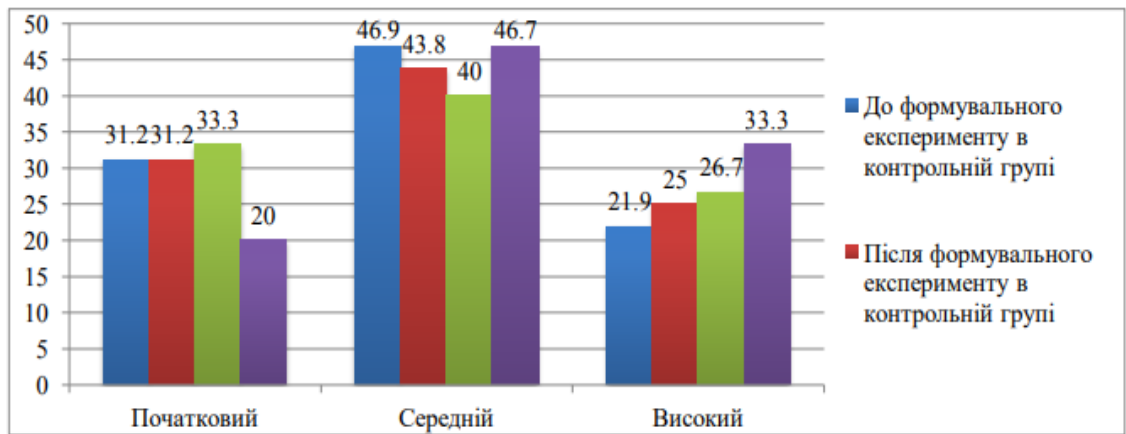

Рис. 2.5. Динаміка рівнів розвитку критичного мислення молодших школярів

Отже, в процесі експериментального дослідження нами апробовано засоби, методи, вправи технології розвитку критичного мислення в рамках Концепції Нової української школи для розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і перевірено їх ефективність.

Результати дослідження виявили ефективність розробленої нами експериментальної методики формування критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», про що свідчать кількісні показники респондентів експериментального класу.

Формувальний етап педагогічного експерименту показав, що:

1) рівні критичного мислення учнів експериментальної та контрольної груп відрізняються за вміннями порівнювати й узагальнювати ознаки явищ і предметів, працювати з інформацією, знаходити суперечності та швидко адаптуватися до змінених умов;

2) показники розвитку критичного мислення молодших школярів експериментальної групи вищі за аналогічні в контрольній групі.

Таким чином, формувальний експеримент показав правильність припущення, що лише при створенні відповідних педагогічних умов можливо сформувати критичне мислення молодших школярів. В учнів ми визначили такі позитивні зрушення, як підвищення інтересу до виконання різних вправ на розвиток критичного мислення, прояв інтересу до навчання та активне

використання різних аспектів мислення під час виконання завдань. Ми переконалися, що групові форми роботи є ефективним засобом формування критичного мислення молодших школярів. Вони сприяли вихованню гуманних стосунків між учнями, формуванню уміння висловлювати свої думки, переконувати, критично мислити, приймати продумані рішення, вести дискусію, обмінюватися ідеями з партнерами.

Результати дослідження дають підстави вважати, що виявлені педагогічні умови, розроблена на їх основі експериментальна програма забезпечили ефективне формування критичного мислення молодших школярів.

Висновки до другого розділу

Проведення формувального етапу дослідження полягало у впровадженні експериментальної методики розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» в навчальний процес з метою подальшої перевірки ефективності її впливу на розвиток критичного мислення учнів молодшого шкільного віку.

Головним критерієм під час організації та проведення уроків «Я досліджую світ» для нас було забезпечити залучення всіх третьокласників до навчального процесу, максимально використати їхні потенційні можливості, співпраця, виконання спільної діяльності, взаємодія «вчитель-учень», «учень-учень», діалогічне спілкування.

Під час експериментального навчання молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» ми розвивали критичне мислення, враховуючи такі принципи:

- індивідуалізації та диференціації навчання;
- співробітництва між всіма учасниками освітнього процесу;
- дотримання особистісно-орієнтованого підходу до організації навчальної діяльності;
- збагачення змісту навчального матеріалу;

- створення сприятливих умов для гармонійного й всебічного розвитку школяра;
- створення ситуації успіху, відповідно до навчальних можливостей учнів;
- організації проблемно-пошукової, дружньої атмосфери.

Нові вимоги до освітнього процесу дозволяють виділити пріоритетне завдання підготовки молодших школярів – здатність мислити та діяти самостійно, творчо й нестандартно. Перед початковою освітою постає проблема формування критичного мислення, пізнавальної активності, самостійності учнів, розвитку творчих здібностей.

Впровадження різних форм і видів технології розвитку критичного мислення, сприяли підвищенню інтересу школярів до навчання, діти краще почали засвоювати навчальний матеріал. Результати даної роботи свідчать про позитивну динаміку розвитку критичного мислення, творчого саморозвитку учнів на уроках «Я досліджую світ», розвитку їхньої пізнавальної активності.

Експериментальною програмою розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачалося використання різноманітних методів та прийомів навчання, пошукової та дослідницької діяльності, фронтальних форм роботи, колективно-групового навчання, диференційованих завдань, спостереження, формування творчої особистості, постановки активізуючих запитань, створення ситуації успіху тощо. Поєднуючи легкі й складні завдання, різноманітні види роботи, ми створювати сприятливі умови для опанування вмінь та навичок, якісного запам'ятовування навчального матеріалу, свідомого й активного самостійного навчання, і як наслідок – розвитку критичного мислення молодших школярів.

Виконані школярами роботи демонструють ефективність і результат їхньої праці й вчителя. Прослідковується не тільки рівень набутих знань, індивідуальний стиль діяльності молодших школярів, а й їхня самостійність, стандартний або творчий підхід. Технологія розвитку критичного мислення значно впливає на міцність і глибину знань учнів, на розвиток їхніх

пізнавальних здібностей, на темп засвоєння нового матеріалу, на розвиток мислення.

Таким чином, завдяки спеціально організованій навчальній діяльності молодших школярів на урока інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і врахуванню обґрунтованих у роботі засобів технології розвитку критичного мислення, було досягнуто позитивних результатів у розвитку критичного мислення учнів експериментальної групи.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дало можливість зробити такі висновки.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури підтверджує, що досить актуальною та важливою є проблема розвитку критичного мислення. Воно розглядається як уміння об'єктивно оцінювати чужі й власні думки, перевіряти положення й висновки.

У наукових працях видатних зарубіжних і вітчизняних вчених: Г. Балла, А. Брушлінського, Г. Костюка, Н. Жигайла, А. Коваленко, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Б. Ломова, С. Максименка, Л. Мойсеєнко, В. Моляко, О. Скрипченко, Б. Теплова, Б. Якимчука та ін. розглядалися різні аспекти проблеми мислення людини.

Теоретичні й методичні вказівки щодо особливостей розвитку мислення представлені в наукових дослідженнях Р. Грановської, К. Гуревич, Р. Нємова та ін., у працях Т. Богданової, В. Дружиніна, Л. Обухової, Т. Яновської та ін. представлено психолого-педагогічний інструментарій розвитку мислення та закономірності формування у молодших школярів різних мислительних якостей.

Мислення – це вищий, найбільш опосередкований і узагальнюючий процес відображення в свідомості людини навколишньої дійсності, що встановлює зв'язки й відносини між об'єктами, які пізнаються та розкривають їх суть і властивості. Щоб мислення людини набуло властивості критичності, потрібно щоб воно зіткнулося з публічними стандартами й критеріями та потрапили в простір комунікації.

Критичне мислення означає мислення рефлексивне, оціночне. Це мислення відкрите, воно не приймає догм, відбувається шляхом накладання нової інформації на життєвий досвід особистості. Можна зробити висновок, що критичне мислення – це початок для розвитку творчого мислення, бо критичне й творче мислення розвиваються у поєднанні.

Критично мислячі особистості – це ті, хто самостійно можуть аналізувати інформацію, мають фундаментальні й свідомі переконання, можуть робити власний вибір і обґрунтовувати свої погляди.

На розвиток мислительної сфери молодшого школяра впливають методи та засоби навчально-виховного процесу, які сприяють формуванню життєвої стратегії.

2. Технологія розвитку критичного мислення спрямована на спільну працю вчителя й учня, діяльність самого учня, а також на створення комфортних педагогічних умов, які сприяють зняттю психологічної напруги. Технологія розвитку критичного мислення має на меті сприяти реалізації потреб учня, вчить самостійно вирішувати їхні проблеми, а також навчає критично оцінювати власну діяльність.

Психологи зазначають, що, використовуючи елементи технології критичного мислення на уроках у початковій школі, учитель розвиває унікальну особистість учня під час вивчення мови, така робота дозволяє формувати комунікативної компетентності учнів. Можна стверджувати, що розвиток зазначених компетентностей забезпечує комфортні умови для пізнавальної діяльності й самовдосконалення учнів початкової школи. Методисти підкреслюють, що використання технології розвитку критичного мислення сприяє підвищенню сприйняття інформації; підвищенню цікавості як до вивченого матеріалу, так і до навчання; умінню критично мислити; умінню відповідально ставитися до власного навчання; умінню співпрацювати з іншими; підвищенню якості освіти учнів початкової школи; бажанню й умінню стати людиною, яка вчиться протягом всього життя.

У результаті застосування технології критичного мислення в учнів виробляється аналітичне мислення, розвиваються креативні здібності, збагачується інтелект. Технологія розвитку критичного мислення дозволяє в умовах сучасного уроку виховати особистість, активну, комунікативно компетентну, підготовлену до майбутньої життєвої комунікації, здатної розв'язувати проблеми і приймати конкретні рішення в змінених обставинах спілкування.

Освітній процес, побудований на методології критичного мислення, є природовідповідним, бо задовольняє природну допитливість дитини, при цьому враховується особливість сучасного покоління молодших школярів.

Критичне мислення – це той вид мислення, в якому, як у фокусі, концентруються знання, інтелектуальні здібності, внутрішня мотивація, цінності, наполегливість та самоконтроль.

Така його особливість не просто задовольняє об'єктивні потреби дитини, а й дозволяє їй усвідомити ці потреби й організувати власну діяльність, спрямовану на їх задоволення.

Технологія критичного мислення забезпечує розвиток системи ключових компетентностей, розвиток особистості, становлення суб'єктності, її саморух від суб'єкта освітнього процесу до суб'єкта власної життєдіяльності й суспільних відносин.

3.Реформування початкової освіти з орієнтацією на технологію розвитку критичного мислення є важливим шляхом входження України до світового освітнього простору. Ця технологія дозволяє більш ефективніше формувати в учнів ключові компетентності. Серед них – «уміння вчитися», тобто вміння здобувати самостійно знання у будь-якому вимірі «простору навчання». молодші школярі вчаться організувати свою роботу з розв'язання актуальних проблем і досягнення бажаного результату, набувають навичок самооцінки, самоконтролю, самовдосконалення.

У наш час дуже важливо розвивати критичне мислення у школярів. Вони повинні отримувати задоволення від читання книг, робити самостійні висновки та навчитися аналізувати прочитане, навчитися ставити розумні запитання й знаходити на них відповіді, виявляючи творчі здібності. Слід наголосити, що технологія розвитку критичного мислення допомагає школярам самостійно вирішувати проблеми, визначати напрям у вивченні теми.

Застосування засобів розвитку критичного мислення кожна дитина відчуває, що вона цікава як особистість, у неї пробуджується прагнення до спільної організації життя в школі, формується здатність свої дії довільно регулювати, приймати думку іншого та обґрунтовувати свою позицію.

Критичне мислення допомагає учням набутти умінь: уміння уважно слухати; поваги до думок інших; уміння й навички викладати матеріал у формі

повідомлення. Робота школярів на уроках «Я досліджую світ» у групах або в парах заохочує їх до спілкування, допомоги, уважного ставлення один до одного. Саме так і відбувається пошук співдружності, співробітництва, спільної організації шкільного життя.

Співпраця школярів між собою та з учителем сприяє формуванню соціальної компетентності. Учні навчаються спільно визначати мету й проблеми діяльності, бути ініціативними та відповідальними за прийняття рішень, обґрунтовано долати суперечки, ефективно співпрацювати. Застосування технології розвитку критичного мислення – важливий шлях розвитку особистості, що може взяти на себе ініціативу й відповідно діяти.

4. Експериментальною програмою розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачалося використання різноманітних методів та прийомів навчання, пошукової та дослідницької діяльності, фронтальних форм роботи, колективно-групового навчання, диференційованих завдань, спостереження, формування творчої особистості, постановки активізуючих запитань, створення ситуації успіху тощо. Поєднуючи легкі й складні завдання, різноманітні види роботи, ми створювати сприятливі умови для опанування вмінь та навичок, якісного запам'ятовування навчального матеріалу, свідомого й активного самостійного навчання, і як наслідок – розвитку критичного мислення молодших школярів.

Проведення формувального етапу дослідження полягало у впровадженні експериментальної методики розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у навчальний процес із метою подальшої перевірки ефективності її впливу на розвиток критичного мислення учнів молодшого шкільного віку.

У процесі експериментального дослідження нами апробовано засоби, методи, вправи технології розвитку критичного мислення в рамках Концепції Нової української школи для розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і перевірено їх ефективність.

Результати дослідження виявили ефективність розробленої нами експериментальної методики формування критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», про що свідчать кількісні показники респондентів експериментального класу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщенко О.В., Яковець Н.І. А Сучасні педагогічні технології: курс лекцій: навч. посіб. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 199 с
2. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навч. посіб. К. : Веселка, 1998. 338 с.
3. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання в школі. Запоріжжя : Відгук, 2012. 274 с.
4. Белкіна О. В. Критичне мислення учнів початкових класів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4. С. 37-43.
5. Белкіна О. В. Проблема розвитку критичного мислення молодших школярів у сучасній школі. *Школа першого ступеня: теорія і практика*: зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького держ. педаг. ун-ту ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2003. №6. С.71-78.
6. Бех І. Д. Інтеграція як освітня перспектива. *Початкова школа*. 2002. №5. с. 5-6.
7. Бібік Н., Павлова Т. Особливості навчання в 4 класі інтегрованого курсу «Я досліджую світ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/728991/1/Organization_of_educational_proces_PRINT-66-71.pdf
8. Бібік Н. М., Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017.
9. Білецька Л. С. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/92-suchasni-tekhnologiyi-rozvytku-profesiynoyi-maysternosti-maybutnikh-uchyteliv-24-zhovtnia-2019-roku/310>
10. Вашуленко М. С. Інтегрування завдань з рідної мови й читання. *Початкова школа*. 1994. № 6. С.13–17.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

12. Вікторенко І., Єфименко А. Дослідження стану сформованості критичного мислення здобувачів початкової освіти на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2022, №. 1 (101). С.86-95.

13. Воронцова Т., Пономаренко В., Хомич О., Гарбузюк І., Андрук Н. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. К. : Видавництво «Алатон», 2019.

14. Вукіна Н. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посіб. Харків, 2007. 190 с

15. Галушкіна В. О. Розвиток навичок критичного мислення молодших школярів засобами інтерактивних технологій на уроках в початковій школі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/Notic/Desktop/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>

16. Гільберг Т. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.geneza.ua/product/827>

17. Городнова Н. М. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. К., 2006. 24 с.

18. Громико Ю. Проблеми та перспективи розвитку. *Питання психології*. 2015. № 1. С. 141-147.

19. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>

20. Державний стандарт початкової освіти України від 21 лютого 2018 року №87. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/

21. Досяк І. М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій. 1- 4 класи. Харків: Основа. 160 с.

22. Дудник Н. Організація групової діяльності школярів. *Педагогіка*: зб. наук. праць ДДПУ. Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. Вип. 19. С. 69-73.

23. Екологічне виховання [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bibl.com.ua>.

24. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. *Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання*. Чернівці : Рута. 2004. 360 с.

25. Іванчук М. Г. Основи технології інтегрованого навчання в початковій школі: навч.-метод. посіб. Чернівці: Рута, 2001. 98 с.

26. Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/worldю>. 2018.

27. Києнко-Романюк Л. В. Розвиток критичного мислення в учнів: теорія і практика. *Рідна школа*. 2016. №7. С. 13-15

28. Кірпота Н. Емпіричні й теоретичні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення. *Рідна школа*. 2001. №4.

29. Коваленко Л. А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/naukova-stattya-osoblivosti-vikladannya-integrovanogo-kursu-ya-doslidzhuyu-svit-201940.html>

30 . Ковальова В. І. Творча майстерня. Становлення та розвиток творчої особистості молодшого школяра. Х. : Вид. група «Основа», 2010. 191 с.

31. Ковальчук В. І. Інноваційні підходи до організації навчального процесу. К. : Шкільний світ, 2011. 128 с.

32. Ковальчук І. Виховання екологічної свідомості. *Початкова школа*, 1999. №10. С. 57.
33. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навч.-метод. посіб. для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.
34. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. К. : Педагогічна думка, 2014. 346 с
35. Концепція «Нова українська школа». Інформаційний збірник МОН України. 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua>.
36. Корінько Л.М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій. Х. : Вид. група "Основа", 2010. 95 с.
37. Крамаренко А. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 420 с.
38. Кроуфорд А., Саул В. Технології розвитку критичного мислення. К. : Плеяда, 2016. 220 с.
39. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах. *Рідна школа*. 2001. №4.
40. Ланда Л. Вміння думати. Як цьому навчити? Х. : Книгоспілка, 2015. 64 с.
41. Макаренко В. М. Туманцова О. О. Як опанувати технологію критичного мислення. Х.: вид. група «Основа»: «Тріада +». 2008 р.
42. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. /С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. К. : МАУП, 2015. 256 с.
43. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Х. : Вид. група «Основа»: «Тріада +». 2007 р.
44. Меленко Г. Ю. Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках «я досліджую світ» в умовах нової української школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/Notic/Desktop/Melenko-H.Iu.-PO1-M19z-free.pdf>

45. Навчально-виховні завдання курсу природознавства в початковій школі [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ua-referat.com/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%BB%D1%96

46. Нарочна Л. К., Ковальчук Г. В., Гончарова К. Д. Методика викладання природознавства. К., 1990. 302 с.

47. Нікітченко О. С., Тарасова О. А. Формування навичок критичного мислення на уроках іноземної мови : навч.-практ. посіб. Х.: «Друкарня Мадрид», 2017. 104 с.

48. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / МОН України. Київ, 2016. 40 с.

49. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібик Н.М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

50. Опис досвіду роботи вчителя початкових класів Шабської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №1 Білгород-Дністровського району Одеської області Андрієвської Тетяни Сергіївни [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://internat.dv.kr.ua/12-13/opis_dosvidu_roboti.doc

51. Петрук О. М. Проблема інтегрованого підходу до процесу навчання в науковій літературі. Педагогічний дискурс. 2010. №8. С.176-180.

52. Пехота О. М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. К. : А.С.К., 2001. 241 с.

53. Покроєва Л. Ю. Сучасний урок: традиційні та інноваційні підходи. Директор школи. 2015. № 4. С. 4-14.

54. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? : метод. посіб. для вчителів. Київ, 2019. 96 с.

55. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.

56. Пометун О. Нова українська школа (Смарт Освіта): Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>

57. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. К. : Вид. дім «Освіта», 2020. 192 с.
58. Пометун О. Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі: посіб., 2020. 101 с. (електрон. книга).
59. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М. та ін. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. 216 с.
60. Пометун О. І., Сущенко І. М. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи : метод. посіб. для вчителів. Київ, 2017. 96 с.
61. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. К.: Вища школа, 1982. 215 с.
62. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи : методичний посібник / автор-уклад. Н. Б. Ларіонова. Х.: «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.
63. Розвиток критичного мислення у початкових класах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/dosvid-roboti-z-temi-rozvitok-kritichnogo-mislennya-u-pochatkovih-klasah-173904.html>
64. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи К. : Абрис, 1997. 432 с.
65. Савченко О. Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків. *Початкова школа*. 1992. № 1. с. 2–8.
66. Савченко О. Я. Сучасний урок в початкових класах. К. : Магістр-S, 1997. 256 с.
67. Синельников В. М. Особливості та структура критичної оцінки та самооцінки у молодших школярів. *Початкова школа*. 1972. № 1. С.9-18.
68. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Х. : Основа, 2003. С.5-8.
69. Стіл Д., Мередіт К, Темпл Ч. Розвиток критичного мислення в навчанні різних предметів. К. : Інтеллект, 2015. 76 с.
70. Тараненко С. П. Інтеграція навчальних предметів як засіб формування в учнів початкової школи цілісності сприйняття навколишнього світу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.ippro.com.ua>. 2017.

71. Терно С. О. Розвиток критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. 2017. №4. С. 5-13
72. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер. К. : Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
73. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1-2 клас, 3-4 клас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
74. Тягло О. В. Критичне мислення на основі логіки. Харків : АССА, 2016. 210 с.
75. Тягло О. В. Критичне мислення: проблеми світової освіти 21 століття / Г. С. Воропай, О. В. Тягло. Харків : АССА, 2015. 284 с.
76. Телячук В. П., Лесіна О. В. Інноваційні технології в початковій школі. Х. : Основа, 2007. С.24-36.
78. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 2002. 742 с.
79. Філь В. Особливості критичного мислення молодших школярів. К. : Основа, 2014. 407 с.
80. Хаминець В.В., Кірик М.Ю. Інновації в початковій школі. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2008. 168 с.
81. Харченко Н. Розвиток критичного мислення. Інноваційні форми роботи для дітей і дорослих. К. : Видавнича група «Шкільний світ», 2018. 120 с.
82. Шатунова М. О. Формування критичного мислення молодших школярів засобом технології групового навчання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/Notic/Desktop/%D0%A8%D0%B0%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf>
83. Швець О. В. Ефективні технології розвитку критичного мислення в молодших школярів під час вивчення природничої освітньої галузі в новій

українській школі [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/78/25.pdf>

84. Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання: ретроспективний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Сер. Педагогіка і психологія. 2007. № 20. С. 50–55.

85. Як розвивати критичне мислення в учнів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>

86. Яновська Т. А. Вплив інтегрованого навчання на розвиток мислення учнів початкових класів. *Психологія на перетині тисячоліть*: зб. наук. праць учасників п'ятих Костюківських читань: В 3 т. К. : Гнозис, 1998. Т. 3. С. 600-608.

87. Яновська Т. А. Дидактичні та методичні засоби розвитку мислення молодших школярів в інтегрованому курсі «Довкілля». *Психологія*: зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. Вип. 13. С. 249-257.

88. Яновська Т. А. Особливості розвитку мислення молодших школярів в умовах інтегрованого навчання: автореф. на здобуття наукового ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2008. 21 с.

89. Ярош Г., Седова Н. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології розвитку критичного мислення. Харків: Основа, 2015. 240 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів

1. Що таке критичне мислення?
2. Чи використовуєте Ви в своїй роботі завдання та вправи для розвитку критичного мислення в учнів?
3. Назвіть, які риси критичного мислення в своїх учнів Ви розвиваєте?
4. Як Ви розвиваєте критичне мислення в своїх учнів?
5. Як би Ви оцінили свій рівень компетентності щодо формування критичного мислення та уроках?

Тест В. Борисова «Рівень розвитку критичного мислення»

Завдання № 1

Інструкція: до запропонованих слів знайдіть правильне визначення та на бланку відповідей запишіть у стовпчику № 1 біля номера питання букву правильної відповіді.

1. Осінь – це ...

а) частина доби, б) три місяці, в) пора року, г) кінець року

2. Компас – це ...

а) прилад для вимірювання відстані, б) прилад для вимірювання швидкості, в) сторони світу, г) прилад для визначення сторін горизонту

3. Африка – це ...

а) суша, б) материк в) країна, г) острів

4. Карта – це ...

а) географічне зображення, б) план місцевості, в) креслення, г) модель Землі

5. Екватор – це ...

а) лінія, б) центр Землі, в) меридіан, г) земна вісь

Завдання № 2

Інструкція: У кожному рядку з п'яти запропонованих слів чотири за певними ознаками можна об'єднати у якусь групу, а одне слово за цими ж ознаками не підходить. На листочку відповідей у стовпчику № 2 напиши у кожному завданні букву зайвого слова.

1. а) горобець, б) ромашка, в) синиця, г) сова, д) качка

2. а) річка, б) море, в) ставок, г) озеро, д) дерево

3. а) каміння, б) пісок, в) вугілля, г) кварц, д) небо

4. а) земля, б) повітря, в) зорі, г) небо, д) дощ

5. а) ручка, б) книжка, в) собака, г) пенал, д) зошит

6. а) рослина, б) тварина, в) земля, г) люди, д) птахи

7. а) Київ, б) Умань, в) Чорне море, г) Суми, д) Сміла

8. а) клопи, б) бабки, в) таргани, г) воші, д) корова

Завдання № 3

Інструкція: Між першим і другим словом знайди взаємозв'язок і по такому ж зв'язку (закономірності) до третього підбери одне з п'яти запропонованих. На листочку відповідей у стовпчику № 4 напиши під номером завдань букву правильного варіанту відповіді.

1. Хліб – пекар: будинок - ...

а) вагон, б) місто, в) житло, г) будівник, д) двері

2. Пальто – гудзики: черевики - ...

а) кравець, б) магазин, в) нога, г) шнурки, д) шляпа

3. Коса – трава: бритва - ...

а) сіно, б) сталь, в) волосся, г) гостра, д) інструмент

4. Вода – жага: продукти харчування - ...

а) пити, б) голод, в) хліб, г) рот, д) їжа

5. Потяг – вагон: кінь - ...

а) поїзд, б) лоша, в) візок, г) овес, д) вантаж

6. бігти – стояти: кричати - ...

а) мовчати, б) повзати, в) шуміти, г) голосно, д) плакати

7. Вовк – паща: птах - ...

а) повітря, б) дзьоб, в) соловей, г) спів, д) яйце

8. Рослина – насіння: птах - ...

а) зерно, б) дзьоб, в) соловей, г) спів, д) яйце

9. Ранок – ніч: зима - ...

а) мороз, б) день, в) січень, г) осінь, д) санчата

Завдання № 4

Інструкція: Прочитай два слова і дай відповідь якомога точніше: як разом це називається? Що це таке? У листку відповідей, в колонці № 5 під відповідним номером запиши своїми словами правильну відповідь.

1. Австралія, Африка - ...

3. Ріка, море - ...

4. Нога, рука - ...

5. Бджола, жук - ...

Завдання для визначення рівня вміння учнів працювати з інформацією

Завдання № 1 «Істотні ознаки»

Мета: Вміння виділяти суттєві ознаки від другорядних. Максимальний бал – 5. Час виконання: 5 хвилин.

Інструкція: серед поданих слів, знайдіть і підкресліть ті, що виражають найістотніші ознаки поданого поняття.

1. Овочі (огірок, буряк, кавун, морква, яблуко).
2. Місто (автомобіль, будівля, натовп, вулиця, велосипед).
3. Річка (берег, тіна, вода, рибалка, риба).
4. Гра – (шахи, гравці, правила, футбол, штраф)
5. Лікарня - (приміщення, сад, лікар, радіо, хворі).

Завдання № 2 «Класифікація»

Мета: виявити вміння аналізувати поняття, виділяти їхні ознаки, порівнювати між собою і знаходити ознаки, що об'єднують кілька понять в одне. Максимальний бал - 5. Час виконання: 5 хв.

Інструкція: знайдіть і підкресліть слово, яке не підходить до чотирьох інших. Додаток А (продовження)

1. Василь, Федір, Іван, Петров, Семен.
2. Літак, пароплав, техніка, поїзд, мотоцикл.
3. Приставка, прийменник, суфікс, закінчення, корінь.
4. Дощ, сніг, опади, іній, град.
5. Сміливий, хоробрий, рішучий, злий, відважний.

Завдання № 3 «Аналогії»

Мета: Виявлення сформованого в молодших школярів мислення за аналогією, що призводить до формування загальних висновків. Максимальний бал – 5. Час виконання: 5 хвилин.

Інструкція: Виділено 3 слова. Два перших знаходяться в певному зв'язку. До третього слова необхідно підібрати таке, щоб зв'язок між ним і вибраним словом був аналогічним та підкреслити його.

1. Квітка - ваза, птах - (дзьоб, чайка, гніздо, пір'я)
2. Школа - навчання, хворий - (доктор, учень, хворий, лікування)
3. Город - морква, сад - (паркан, колодязь, яблуня, лава)
4. Машина - мотор, човен - (річка, маяк, парус, хвиля)
5. Ніж - сталь, стіл - (виделка, дерево, стілець, їжа).

Урок з курсу « Я досліджую світ» з використанням технології розвитку критичного мислення (3 клас)

Тема: Оберігаю ліс, плакаю його красу

Мета: -дати поняття про ліс як рослинне угруповання; поглибити знання учнів про функції та важливість лісів; привернути увагу до проблем довкілля; сформувати уявлення учнів про значення лісу в природі та в житті кожної людини та необхідність дбайливого ставлення до лісових багатств;

-розвивати критичне мислення, пізнавальну активність учнів, уміння використовувати знання, які одержали раніше, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

-виховувати у дітей любов до рідного краю і бережне ставлення до лісів.

Обладнання: презентація до уроку, картки для роботи в групі, цеглинки LEGO, ілюстрації з тваринами та рослинами, тлумачні словники, підручник.

Методи, прийоми, форми: «Кластер», Робота в групі, «Фішбоун».

Перебіг уроку

I. Організація учнів до уроку.

Пролунав і стих дзвінок.

Починається урок.

Всі за парти посідайте.

Працювати починайте.

II. Вправа «Синоптик».

- Яка зараз пора року?
- Які ознаки осені ви спостерігали, коли йшли до школи?
- Який зараз місяць? Чому він має таку назву?
- Опишіть стан неба.
- Що відбувається з деревами?

III. Актуалізація опорних знань

1. Робота в групах

- Кожна група має відгадати загадки. Відгадки записати у стовпчик, виділити першу букву у кожній відгадці і скласти нове слово.

1. Не сніг, не лід,
А взимку дерева прикрашає. (*іній*)
  2. Летять, кружляють,
На землю лягають,
З землі не встають
І тут пропадуть. (*Листя*)
  3. Сніг її не налякає,
І на спеку не зважає.
Зеленіє навіть взимку,
Має з голочок хустинку. (*сосна*)
- Склали слово (Ліс)

2 . Прийом « Кластер».

Вчитель збирає думки учнів . Спочатку записує все , що говорять діти, потім обговорює з ними , які зв'язки треба встановити за допомогою стрілок.

- Давайте повторимо, що ми вже знаємо про «Ліс».
- Що таке ліс? Які пояснення цього слова можна знайти у тлумачному словнику?

3. Робота в групі.

Діти шукають у тлумачному словнику значення слова ліс.

1. Ліс – велика площа землі, зроста деревами та кущами.
  2. Ліс – зрубані дерева як будівельний та інший матеріал.
- Яке з цих пояснень підходить для нашого уроку? (Перше)
- Правильно. Хоча таке «сухе» пояснення значення сенсу слова дуже мало повідомляє нам про ліс. Тому ми намагатимемося розповісти про нього як можна більше.

– Які види лісів ви знаєте?

З ілюстрацій, розташованих на дошці, виберіть кожний вид лісу та поясніть свій вибір.

(Хвойні: ялини, ялиці, сосни, модрина; листяні: берези, осики, горобини, липи, дуби, клени; змішані: ялини, сосни, берези, осики, дуби та ін.).

(Діти дають визначення кожного, вибирають необхідну ілюстрацію на дошці).

- А тепер перевіримо, чи добре ви знаєте, хто у лісі живе і що у лісі зростає. У різних місцях класу розташовані картинки із зображенням тварин та рослин. Виберіть лише ті, на яких зображені мешканці ліси. *(Діти виходять по черзі, забирають картинку, називаючи зображення на ній, прикріплюють на дошку).*

- Які виявилися зайвими. Чому?

-Так, у лісі ростуть трави, кущі, дерева, мешкає багато тварин, є гриби. Як співіснують різні живі істоти на спільній території? Щоб відповісти на це запитання, вчені вивчають не тільки тварин, рослини, інші живі істоти, а й середовище їхнього мешкання. Про це та інше ми будемо досліджувати сьогодні на уроці.

IV. Повідомлення теми і мети уроку

- Тема сьогоднішнього уроку «Оберігаю ліс, плекаю його красу».

- Для того, щоб наша робота була успішною треба визначити цілі.

Мета уроку:

- Дослідити поняття про ліс, як природне угруповання.

- Визначити, яке значення має ліс для людини.

- Проаналізувати навіщо треба берегти ліс.

- Скласти правила поведінки в лісі.

V. Фізкультхвилинка (відеоролик)

VI. Вивчення нового матеріалу.

Природа наша матінка, у якої для нас є завжди подарунки. Ліс – це її подарунок. Ми милуємося його красою, його велич нас вражає. В природі все злагоджено, діє по певним законам. Наприклад: живі організми живуть там, де для цього є сприятливі умови. Хто заселяє луки, хто ліси, степи, водойми, болота. Так живі організми створюють природні угруповання. Ліс налічує більше сотні рослин і кілька тисяч видів тварин – це одне з найбільших природніх угруповань.

-Згадайте свою подорож до лісу. Що ви там побачили?

- Чи звернули ви увагу на те, що найвищі дерева, під деревами ростуть кущі, а нижче наче килим росте трава та мохи?

- Кожна група рослин утворює свій «Поверх» - ярус.

1.Робота з підручником.

- Розгляньте схему ярусів рослинності лісу. Проаналізуємо скільки ярусів і які рослини туди входять.

Робота з картками у групах.

- Запишіть назви рослин, які входять до ярусу, який зазначений у вас на картці.

(Озвучування дітьми записів).

2. Розповідь з елементами бесіди.

Яке значення мають ліси в природі та життя людей?

(Велике, бо у лісах ростуть різноманітні рослини, живуть звірі й птахи. Серед дерев, кущів, трав'янистих рослин знаходять притулок і будують житло тварини. Та й людям важко обійтися без лісу у будівництві, адже багато чого роблять із дерева. Рослини виділяють у повітря кисень, яким дихають усі живі організми, тому у лісі чисте повітря і легко дихати.)

А як же приємно відпочивати у лісі!

Кількість людей на Землі зростає, а отже, зростає й потреба в рослинах. З усіх живих істот рослини найбільш беззахисні. Вони не можуть втекти від пожежі чи зловмисників, які їх нищать.

Зневажливе ставлення людей до природи привело до забруднення повітря і води, загибелі лісів, зникнення багатьох видів рослин і тварин.

- Сьогодні ми поговоримо про важливу проблему людства, про необхідність збереження, охорони лісу. І ми з вами також можемо допомогти зберегти ліс, якщо будемо знати і дотримуватись певних правил поведінки у лісі.

3. Гра « Як ви думаєте» (гра проходить з цеглинками LEGO)

Взяти 2 цеглинки LEGO (червоного і жовтого кольорів). Якщо твердження, які забороняють нам так чинити серед природи, то підіймаємо червону цеглинку, яка означає «не можна», якщо навпаки, то зелену «можна».

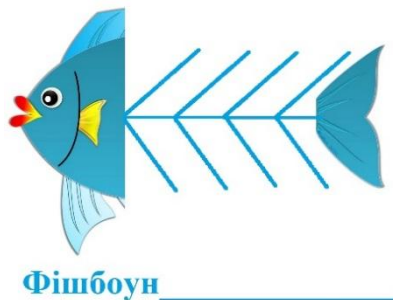
Їстівні гриби зрізуй обережно, щоб не пошкодити грибницю.

Не ловіть диких тварин і не забирайте їх додому.

- Не руйнуй пташиних гнізд!
- Не виривай рослини з корінням.
- Насаджуй дерева і кущі.
- Не розводь вогнище в лісі.
- Не знищуй неїстівні гриби, бо це їжа для лісових мешканців.
- Не ламай гілки дерев .
- Слухай гучно музику.
- Руйнуй мурашники.
- Прибирай після себе сміття.

VII. Узагальнення і систематизація вивченого.

3. Прийом « Фішбоун»

На дошці картки з записами:

Голова (проблема): картка – необхідність збереження лісу.

Верхні кісточки (причина): картки- 1. Розведення вогнища, підпал сухої трави, кидання сірників, недопалків; 2- Засмічення лісу сміттям, пляшками, скляним посудом; 3- Ламання гілок; 4- зривання рідкісних первоцвітів, занесених до Червоної книги; 5- Знищення неїстівних грибів.

Хвіст (Висновок) і нижні кісточки(Факти) діти заповнюють самостійно (спочатку обговорення з усім класом, потім отриманий результат вивішуємо на дошку).

Дайте відповідь на головне питання нашого уроку. Навіщо охороняти і берегти ліс?

VII. Рефлексія

Вправа « Відкритий мікрофон»

- Сьогодні я дізнався...

- Було цікаво...
- Було складно...
- Я зрозумів(ла), що...
- Тепер я зможу...
- Я навчився(лася)...
- У мене вийшло...
- Я зміг / змогла...

VIII. Домашнє завдання

Скласти пам'ятку « Правила поведінки у лісі». (У вигляді малюнків).

Завдання для визначення рівня вміння учнів працювати з інформацією

Завдання № 1 «Істотні ознаки»

Мета: Вміння виділяти суттєві ознаки від другорядних. Максимальний бал – 5.
Час виконання: 5 хвилин.

Інструкція: серед поданих слів, знайдіть і підкресліть ті, що виражають найістотніші ознаки поданого поняття.

1. Овочі (огірок, буряк, кавун, морква, яблуко).
2. Місто (автомобіль, будівля, натовп, вулиця, велосипед).
3. Річка (берег, тіна, вода, рибалка, риба).
4. Гра – (шахи, гравці, правила, футбол, штраф)
5. Лікарня - (приміщення, сад, лікар, радіо, хворі).

Завдання № 2 «Класифікація»

Мета: виявити вміння аналізувати поняття, виділяти їхні ознаки, порівнювати між собою і знаходити ознаки, що об'єднують кілька понять в одне. Максимальний бал - 5. Час виконання: 5 хв.

Інструкція: знайдіть і підкресліть слово, яке не підходить до чотирьох інших.

1. рослини, квітка, трава, дерево, кущ.
2. Літак, пароплав, техніка, поїзд, мотоцикл.
3. Суми, Полтава, Київ, місто, Чернігів
4. Дощ, сніг, опади, іній, град.
5. Сміливий, хоробрий, рішучий, злий, відважний.

Завдання № 3 «Аналогії»

Мета: Виявлення сформованого в молодших школярів мислення за аналогією, що призводить до формування загальних висновків. Максимальний бал – 5. Час виконання: 5 хвилин.

Інструкція: Виділено 3 слова. Два перших знаходяться в певному зв'язку. До третього слова необхідно підібрати таке, щоб зв'язок між ним і вибраним словом був аналогічним та підкреслити його.

1. Квітка - ваза, птах - (дзьоб, чайка, гніздо, пір'я)
2. Школа - навчання, хворий - (доктор, учень, хворий, лікування)
3. Город - морква, сад - (паркан, колодязь, яблуня, лава)
4. Машина - мотор, човен - (річка, маяк, парус, хвиля)
5. Ніж - сталь, стіл - (виделка, дерево, стілець, їжа).